

JACOB ISRAËL DE HAAN

**Brieven
uit
Jeruzalem**

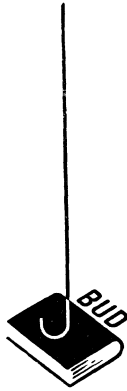
No. 5

JACOB ISRAËL DE HAAN

**Brieven
uit Jeruzalem**

5702-1941

JOACHIMSTHAL'S BOEKHANDEL, UITGEVERS-
EN DRUKKERIJBEDRIJF N.V., AMSTERDAM-C.

WOORD VOORAF

Jacob Israël de Haan vertrok in 1919 naar Palestina. In 1924 vond hij in Jeruzalem een gewelddadige dood.

Na de twee bundels „Jeruzalem” en „Palestina”, samengesteld uit de talrijke feuilletons, die hij gedurende zijn Palestijnse tijd publiceerde in het „Algemeen Handelsblad”, verschijnt nu deze bloemlezing. Ik was verheugd, haar te mogen verzorgen. Niet slechts om de lectuur van de artikelen in het algemeen, al bracht die mij veel onder ogen, wat zo mooi en vaak zo aangrijpend is, dat de herinnering aan dit eerste lezen wel een blijvend bezit zal zijn. Maar vooral was dit werk mij lief, omdat ik er zo misschien toe heb kunnen bijdragen, dat hij de generatie, tot welke ik behoor en waarvoor zijn figuur reeds zo ver verwijderd en onwerkelijk is, in duidelijker gestalte voor ogen komt te staan.

De enkele feuilletons, in deze uitgave bijeengebracht, berichten ons van zijn beste dagen in Palestina. Enerzijds van zijn wandelingen en tochten in Stad en Land, van zijn beleven van al wat hij de Schoonheid noemde, anderzijds vertellen zij over de Joodse dagen in Jeruzalem, over het Joodse bestaan, dat er een is van innigheid en tucht tezamen, van Heiligheid, zoals hij zeide.

Ook in Jeruzalem lieten zich die beide, Schoonheid en Heiligheid niet verzoenen, al dacht hij het een heel enkele maal. De zinnelijke verzoeking week niet tijdens het gebed aan de Klaagmuur, evenmin als het verlangen naar vrome geborgenheid hem verliet, wanneer hij met zijn vrienden door het vrije land reed.

Maar was deze verdeeldheid, deze onmacht het andere te vergeten, het bij uitstek tragische van zijn natuur, hij had tevens iets in zich, dat het hem mogelijk maakte, vrij en open te staan tegenover het verlangen, dat hij trotseren wilde en het niet in den geest te verloochenen. Zo kan ik dan ook zeggen, dat de verhalen in dit boekje, verhalen van Schoonheid of van Heiligheid, spreken van zijn beste tijden, ofschoon hij

het ene nooit beleefde zonder herinnering aan het andere.

Wat hem ook mocht kwellen, er bleef hem de vreugde om het landschap, om de wijdheid daarvan en de kleuren. Hij tekent het in al de monumentaliteit, waarmede hij het zag en tegelijkertijd met een grote toewijding voor het kleine, dat zich in deze ruimte afspeelt. De Arabieren, hoe zij spreken en wat zij verrichten, de ernst en de schoonheid van de kinderen, en hijzelf, hoe hij dit alles ziet en hoe het hem vertedert, daarvan vertelt hij met een goedheid zoals men die zo vaak vindt als onveranderlijke ondergrond bij hen, die het lot meer dan anderen tot hun daden schijnt te drijven.

Daar waren ook de heilige dagen in Jeruzalem. Hij kende ze van vroeger. Heugenis aan hen had hem doen geloven, dat zulk een gerustheid als in zijn jeugd ook nu nog zijn deel kon worden. Daarom was hij naar Jeruzalem gegaan, de stad van zijn geloof als kind. Hij vond het nieuwe geslacht niet zoals hij had gehoopt het te ontmoeten. Het had niets van de vroomheid en innigheid, zoals hij zich die had voorgesteld. Maar wel zag hij de Rabbijnen en de vromen van Jeruzalem, eerwaardig en heilig. Met hen was hij tezamen en zij achtten hem. En ook dit was geluk, ondanks alle twijfel, die hem bijbleef.

Ik hoop, dat dit bundeltje brieven de genegenheid tot hem mag opwekken, die hij verdient.

Voor de jaren, waarin deze feulletons geschreven zijn, zie men de inhoudsopgave.

Wat mij drukfouten leken, heb ik verbeterd, waar ik evenwel twijfelde (en dat was nogal vaak) heb ik alles gelaten zoals het was. De orthografie der eigennamen in één feulleton heb ik eensluidend gemaakt. Daarentegen liet ik de spelingsverschillen in de feulletons onderling bestaan.

Tenslotte mijn dank aan Mevrouw J. de Haan—van Maarseveen voor de bereidwilligheid, waarmede zij deze uitgave heeft mogelijk gemaakt. Indien men in een bloemlezing uit het werk van een ander een opdracht mocht schrijven, had haar naam voor in dit boekje gestaan.

D. KOKER.

HET BESTE GELD

Hij heeft mij een gulden meegegeven op reis. Dit is de Joodse gedachte. Wanneer iemand op reis gaat, op een verre reis, geeft men hem een geldstuk mee, dat hij geven moet aan den eersten armen man, dien hij in het vreemde land ontmoeten zal. Hij reist dan voor een liefdadig doel en hij reist veilig. Gelijk geschreven staat: liefdadigheid redt van den dood. Ik ben heel blij met den gulden, dien hij mij gegeven heeft. Ik heb later ook nog een shilling gekregen, een frank en een gouden tientje. Het aardige gebruik is niet zeer algemeen meer, en er zijn er misschien velen, die het niet eens kennen.

Maar het meest verheugd ben ik over den gulden. Omdat hij mij gegeven is door iemand, die de meesten onzer voor onze goede zaak verloren achten. Maar niemand is ooit verloren. Het vuur slaapt onder de asch. Nu reizend, denk ik: aan wien zal ik den gulden geven? De shilling heb ik te Gravesend gegeven, dadelijk na de landing, aan een oude man bij het station. De frank heeft een bejaarde dame te Parijs gekregen. Hâvre is een rijke stad. Daar heb ik geen bedelaar gezien.

Maar het tientje en de gulden, die moet ik juist bewaren tot Jeruzalem. Moet ik ze nu juist aan den eersten den besten geven, of mag ik een keus doen?

Menigmaal op reis in mijn taschje ben ik het tientje en de gulden tegengekomen. Neen: ik vergeet U niet, mijn veilige geleiders. Maar de gulden is mij het liefst. Want de verlorenen van 't land Assur en de verdwaalden van Egypte, keeren weder.

WANDELINGEN IN EN OM JERUZALEM

I.

Jeruzalem, 20 Juni.

Des Maandags lezen wij psalm 48. Zij, die te Amsterdam de afscheidsrede van den rabbijn Vredenburg hebben gehoord, zullen zich vooral deze woorden herinneren: „Ga door Sion, ga rondom de wallen, tel de torens, ziet de versterkingen en de paleizen, opdat gij het uw jongeren verhalen kunt”. Waarom zou ik dan, mij deze rijke woorden herinnerend, niet de wandeling langs de stadsmuren voortzetten? Wij zijn de eerste maal gebleven bij de Leeuwenpoort. En toen langs de Via Dolorosa en den doodkistenwinkel naar huis gegaan.

Wij zullen nu des middags de tweede helft van de wandeling doen. Tezamenkomst in het meisjesweeshuis. Maar welk een dag! Er staat een vuurvaste chamsin. Het is een wind. Maar het is geen wind. Het is zware lucht, die langzaam voortgaat, zonder vlagen. Het stikt. Het smooit. Als het tegen den avondval maar koeler wordt. Dat is het klimaat hier te Jeruzalem. Groot verschil tusschen zomer en winter. Tusschen ochtend en avond. Ja, van uur tot uur kan de hitte neerslaan en een koude wind waait de gloende uren heen als bloembladeren. De chamsin, de wreede, heete chamsin. Maar we hebben nu een-

maal de wandeling vastgesteld. En omdat de wandeling voor mij wordt gemaakt, mag ik allerm minst ontbreken.

Het meisjesweeshuis. De kinderen leven loom in de wreede, verbeter hitte. Simcha raadt mij ernstig aan, vanmiddag niet te gaan wandelen. Maar helaas, ook ditmaal ongevoelig voor goeden raad. Wij gaan: linnen schoenen, linnen pak, bruine stofbril, tropenhelm. En de hitte. De hemel is een hel van zonnevuur. Het staat. En wij daar doorheen. Toch is het mooi. De lucht wel heet. Maar ook helder. Uitgloeid. O, de wonderen van de wegen over dalen en heuvelen rondom de Stad. Men kan hier lijden. Maar kan men hier ooit doodongelukkig zijn? Het gezicht tot den Olijfberg. Met zijn drie heuvelen. Over de wegen de Arabische mannen met hunne wijde, weidsche kleederen. Arabische jongetjes in japonnetjes met de mooie, roode fez. En de ezeltjes, altijd lief, altijd trouw en sterk op hun hertepootjes. Een lange luie Arabier op het ezeltje, met wijde beenen, voeten bungelend tot den grond. Twee lange luie Arabieren op het ezeltje, met wijde beenen, voeten bungelend tot den grond. Of een vader met een heel mooi jongetje. Of een heel mooi jongetje zonder vader. En een ruiter te paard. Zijn dunne witte hoofddoek, kort op het voorhoofd, lang uitwaaiend over nek en schouder met fijne punten en met fijne kwasten.

De Leeuwenpoort. Het bonte leven. Een kleine buurtmarkt, met sinaasappels, met lekkere zoete dingen. En de kooplieden heel lui, heel loom vandaag in de wreede verbeter Chamsin. Twee bedelaars. Zeker zijn zij groote vrienden, want zij krabben elkan der rug en schouders met een liefdevolle toewij-

ding. Een Mohammedaansch kerkhof links. Het Joodsche rechts. Maar goed onderverdeeld: Sephardische en Aschkenasische Joden apart. En dan ook weer de verschillende gemeenten apart: Dwinsk, Minsk en Pinsk. Wij zijn hier aan den kortsten stadsmuur. Met de poort der Barmhartigheid. Het lieve gelooven: voor deze Poort komen alle gebeden en van daar stijgen zij naar den Hemel op. Door de Poort der Barmhartigheid zal de Messias de stad binnenkomen en om dat te beletten hebben de Mohammedanen de Poort dicht gemetseld.

Een weg naar beneden. En de Gethsemanétuin. Daarvoor een kraampje: sinaasappels, koek, bonbons. Lekker vet en lekker zoet. Twee jongens. Zij zitten kaart te spelen met aandacht en met toewijding. Zij vinden het heelemaal niet aardig, dat wij, dwaze koopers, ze komen storen in hun spel. Maar nu de oudste daar toch eenmaal als koopman zit, zal hij genade voor recht laten gaan. En zal hij ons deze drie mooie sinaasappels verkoopen voor twee piaster de drie. Duur? Heelemaal niet. De sinaasappelentijd is bijna om. Er is al haast mischmisch ¹⁾. Wij koopen. Wat dwaze stoornis! De jongen vouwt zijn beenen weer sierlijk over elkander. En aandachtig neemt hij de kaarten weer op. Wij bestaan niet meer. Wanneer wij snoepten van den zoeten, vetten koek, of van de bonbons, hij zou het niet merken. Gethsemané bestaat niet. Twintig eeuwen bestaan niet. De wereld bestaat niet. Zij kaarten.

Gethsemané: de plaats is ons niet heilig. Maar niet minder dan de Turken zullen de Joden de heilige plaatsen van anderen eerbiedigen. Men denkt toch

---

¹⁾ Abrikozen (D. K.).

niet anders van ons? Ik bedoel dat zóó: kinderliefde gevoelen wij alleen voor onze eigen ouders. Maar daarom hebben wij toch ook eerbied voor de kinderliefde van anderen. Zóó gevoelen wij de heilige plaatsen van ons zelve, anders dan de heilige plaatsen van anderen, maar deze laatsten toch ook eerbiedig.

De Gethsemané-tuin is een wel-gekweekte bloemenhof, vol, bont, toch mooi. Alle perken afgezet met steenen randen, zooals in de tuinen hier, omdat zonder deze de slagregen de zwarte aarde wegspoelt. Olijfboomen in den tuin, waarvan men zegt, dat zij nog uit den tijd zelve zijn. Franciscanen bewonen en bewaken het domein. Zij zijn heel vriendelijk voor ons. Willen wij wat van de bloemen medenemen? Neen, wij willen verder gaan. De twee jongens kaarten. De Eeuwigheid is nu wel een beetje ouder geworden. Maar dat hindert hier niet. En wij gaan door het dal: Josaphat, Kidron, Gehinnomdal; dat loopt hier allemaal ineen. En wie dat precieser weten wil, die kan het lezen in Baedeker en in Meyer. Maar wij willen niets precies weten. Wij willen leven in gevoelens en niet in feiten.

Het graf van Absalom, dat waarschijnlijk heel iets anders is. Wanneer vrome Joden daar voorbij gaan, werpen zij steenen, omdat Absalom in opstand tegen zijnen vader is geweest. Vanuit de dalen kan men zien, welk eene sterke vesting Jeruzalem vroeger is geweest. De stad stijgt steil. Toegankelijk langs enkele smalle wegen. Er zijn plaatsen, waar men staande in het dal, vlak bij de stad, niets van de stad kan zien. Er is een oud kerkhof. Het ligt tegen de rotsen aan, open en bloot. Wij staan midden in de graven, voor wij het weten. Heel oud. Twee hon-

derd jaar. „Dwaze dwaler”, zegt de Eeuwigheid: „over twee honderd jaar is de wereld precies zooals zij voor twee honderd jaren was: onrust, hartstocht en zelfzucht. En blijf hier nu niet staan mijmeren. Want het stof van deze doode mannen is al gewaaid op honderd winden. En uw beide geleiders wachten u.”

Zij wachten. Silouân. Toen wij nog op de Duitsche Plaats woonden en wij het mooiste uitzicht hadden van heel Jeruzalem, zat ik des avonds uren, uren, uren in het zonnige maanlicht, op het balkon. Beneden bouwde het dorp van Silouân, waar de Arabieren wonen en de Jemenitische Joden. Boomen zijn er niet in Silouân. De huizen groot, van geblokte steenen, vierkant, de daken plat. Wonderlijk in het verteederde maanlicht. En het is ook een mooi woord, een zacht woord: Silouân, Silouân, Silouân. En de wegen. Zij winden om de rotsen. En de huizen staan overal. De paarden heel zwaar en heel geduldig gaan met de wagens de windende wegen. Het wonder van zoovele maandoordroomde avonden zie ik thans bij dag en dichtbij. Maar de dag doet genade. Ook van dichtbij is het wonder. En ik zeg het liefkoozend: Silouân, Silouân, Silouân.

De waterbron. Wij hooren haar donker, eeuwig (o, daar glimlacht de Eeuwigheid!) geruisch in de diepte. Wij dalen af, voorzichtig langs de steenen trap door de eeuwen geslepen. Ik leg mijn hand waar het levend water breekt en valt in een bekken, dat geen menschen hebben gemaakt. Waarom ben ik zoo ontroerd bij een bron, die breekt? Bij een roode rozenstruik in een schaduwval. Bij een kind, dat slaapt en bij een glas rooden wijn, waarin de zon schijnt?

Daar komt een Arabisch jongetje aangestapt, op hooge bloote pootjes. Hij komt water halen voor zijn moedertje. Een petroleumblik vol, en dat is hier, geloof ik, vijftien liter. Neen, wij behoeven hem niet te helpen. Hij kent de bron. Hij is hier al zoo honderd malen geweest. Hij kan het blik ook alleen op zijn hoofd zetten. Gelooven wij hem niet? Wat dwaze menschen? Wie zou hem helpen als er eens niemand bij de bron, was? Kan zijn moeder wachten tot er iemand komt? Zij heeft het water noodig voor den tuin. En om de groenten schoon te wasschen, waarmee zij morgen naar de stad zal gaan. Hij stapt heen, evenwichtig en voorzichtig. Als ik thuis kom, zal ik dit kwatrijn voor hem opschrijven:

„Een kleine knaap: hij komt koel water halen
Voor zijne Moeder, uit de diepe bron.
Van den ochtend tot den avond vele malen
Hij lacht... ik dacht, dat hij 't niet dragen kon.”

Maar hij zal het nooit weten. En wat zou het hem baten, wanneer hij het wist? En wat baat het mij, dat ik dit kwatrijn heb opgeschreven en dat ik andere kwatrijnen heb opgeschreven? Hoeveel Eeuwigheden zijn besloten in het oogenblik tusschen onze ontmoeting en dezen brief naar Holland?

Wij zijn nog heel lang in de diepte van het bron-gewelf gebleven, waar het levend water breekt. Maar ik weet niet, wat wij daar hebben gedaan. En als wij boven komen is het wonder gebeurd. Er is geen chamsin meer. Maar een koele, levendige, bewegende wind. Het wordt al avond. Wij loopen door den wind als door koel water. En de wind omspoelt ons. De wind kust ons: oogen, mond en wangen, overal. De heele wereld is veranderd. Hier is de grond vrucht-

baar en draagt rijke oogsten, omdat men hier altijd welwater brengen kan. Zorgzaam is alles in akkers en tuintjes verdeeld. Het loopt er vol kleine kanalen, goten en gootjes, waardoor het water breekt, verdeelt, murmelt en nedervalt. Water en zon. Er staan hier prachtige groenten. Alle dingen in deze verre, koele wereld, krijgen nu iets heel wonderlijks. Wij kunnen bij alles blijven staan en bij alles droomen. Elke heuvel en ieder dal. Elk ruischend watervalletje. Twee kleine rekeltjes, die hun bloote pootjes spoelen in een waterbekken. Het is weinig, maar het is niet minder dan wij verlangen.

De stad bouwt op uit de diepte. De Omarmoskee. De Aksamoskee. Wat is het hier vredig. Wat is het hier stil. Is dat Jeruzalem? Wij gaan hier met ons drieën. En daar komt een donkere gebogen man. Hij is een Jemenitische Jood, die van de stad terugkeert naar Silouân. Een lastendrager. Hij heeft zijn touw nu rondom zijn lendenen gewonden. En straks legt hij zijn lendenen te rust. Wij groeten elkaar met den Hebreeuwschen groet: Vrede, vrede.

De stad bereikt. Ik wil naar den Klaagmuur gaan voor het avondgebed. Des avonds is het daar het vredigst. Wij komen er samen voor het avondgebed. Een dikke wandelstok wordt in een spleet tusschen zware steenen gestoken. Daaraan een lantaarn gehangen. Maar vanavond is er angst en afschuw. Er zijn schrikkelijke berichten gekomen: pogroms in Rusland, pogroms in Polen, Wilna, Homel. Geheele leerscholen zijn uitgemoord. Nu komen de kinderen van de leerscholen van Jeruzalem en zij bidden, dat God zich over de resten van Israël erbarmen zal. Een oude man. Hij zegt het in diepe verslagenheid:

„Er zijn bij de pogroms nu al meer vermoord, dan de geheele Joodsche bevolking van Erets-Israël bedraagt”. Ik ben in opstand. En ik antwoord: Straks zeggen wij toch weer: „Hij is genadig”. De oude man kijkt mij aan, met oogen groot van schrik. Maar de maan is opgekomen. Aan de avondlucht drie sterren. Het is de tijd. Luid schreien de woorden, waarmede het avondgebed begint: „En Hij is genadig, die zonden vergeeft, en niet verderft en menigmaal Zijn toorn bedwingt en Zijn gramschap niet laat uitbranden. God, help ons, o Koning, die ons hoort, wanneer wij smeeken”.

WANDELINGEN IN EN OM JERUZALEM

II.

Neen, de kleine Simcha zal niet meegaan. Zij is nog wat heel klein. Maar de groote meisjes van het Weeshuis gaan een middagwandeling maken. En als ik zorg om drie uur in het Huis te zijn, dan mag ik mee. Een mooie dag. Men kan hier veel vaster op het weer vertrouwen dan in Holland. De meeste late regen is hier gevallen. Misschien zullen we nog wat regen krijgen. Gemiddeld heeft April hier vijf regendagen. En die hebben we dit jaar nog niet gehad. Maar vandaag zal het zeer zeker niet regenen. Er bouwt een strakke, sterke lucht boven de stad, genadeloos, onverbrekelijk. Zonneschijn als in een vollen Hollandschen zomer. Tegen drieën verlaat ik het Herzhuis. Neen, de oude stad behoef ik nu niet meer door. Het woelige, warme Jodenstraatje niet. En langs het lekkere Specerijenstraatje niet. En langs de koele, hooggewelfde groentenhallen niet, waar de Arabische vrouwen kakelen als duizend dwaze kippen. En niet langs den diepen stillen verkooper van doeken en linnen, die in Mekka is geweest. Een heilig man. Een heilig man. Hij mag daarom ook een groenen hoofddoek dragen. En ik mis hem wel, sinds wij van de Duitsche Plaats naar het Herzhuis zijn vertrokken. Nu loop ik door smoorzonnige

straten. Langs de Post. Even inwippen. Neen, Hollandsche kranten zijn er niet. Ze komen wel heel laat en heel ongeregeld. Langs het Huis van de Hadassa, de Amerikaansch-Zionistische medische missie. Over het domein der Russen. Neen, niet linksaf. Dat is naar miss Landau, die over een paar dagen naar Europa vertrekt. En niet rechtsaf. Dat is naar Ben Jehoeda, die sinds eenige dagen uit Europa is teruggekomen. Maar rechtuit. Door die straat, waar sinds de Schepping der Wereld zeker nog geen schaduw is gevallen. Ik bel aan. Challad opent de poort. De goedgezinde Arabier, die ook Hebreeuwsch spreekt. Maar ik groet hem in het Arabisch. „Uw dag zij gezegend, o, Chawadsja”. Strikt genomen is Challed geen Chawadsja. Ja, hij is niet eens een Effendi. Maar ik heb het zinnetje nu eenmaal zoo van mijn leermeester geleerd. En dus antwoordt Challad: „Ook uw dag zij gezegend, o, Chawadsja”. Hij is een heel zwierige Arabier met anderhalven voet en ruzie met zijn vrouw, die daarom vertrokken is naar Nebi Samwil, het bijbelsche Mizpa, in den stam van Benjamin.

In de schaduwkoele hal wachten de meisjes. De Moeder van veertig meisjes heeft voor ons allen een mooien sinaasappel bezorgd. Simcha heeft er ook een. En in haar lief, mild Hebreeuwsch legt ze mij uit, hoe men een sinaasappel eet. En ze vermaant mij dit nu ook te onthouden: „veel dingen heeft Simcha u nu al twee maal gezegd, ja, zelfs drie maal, en gij vergeet alles”. Ik vraag hoe een sinaasappel in het Spanjoliet heet. Maar zij loopt er niet in: „Zelfs het spreken van één woord Spanjoliet is in dit Huis verboden... de Gebiedster zal komen en ons beiden in een hoek zetten”. Gaat zij niet mee wandelen? „Neen”, zij gaat niet mede. Zij is nog te klein. Ik vraag, of haar jurkje

dan niet pas uitgelegd is? Ja zeker, haar jurkje is uitgelegd. Maar het is toch nog niet lang genoeg. Als haar jurkje zoo lang is als de jurk van Rachel Blumenfeld, dan mag zij mee.

Dan doet ze ons uitgeleide. O, mijn lief, mijn mild, mijn heilig Hebreeuwsch, hoe kunnen de menschen in Holland toch denken, dat ge een doode taal zijt! Ge zijt zoo levend als het mondje en als het hartje van Simcha, die elken dag nu al dapper een dag dichter bij haren vierden verjaardag komt.

Op weg. De moeder van veertig meisjes is thuis gebleven. Uit het bovenraam wuift ze ons hartelijk toe. Maar een neefje is mee. Een slank jongetje, in een zwart pakje, vreemd tusschen de meisjes in het grijs. Ze loopen keurig twee aan twee. Iedereen kent ons. Het meisjesweeshuis is beroemd in heel Jeruzalem om zijn zachte, bijna vrome en heilige orde. En om zijn netheid. Er zijn zoowaar nog enghartige en enggeestige menschen, die den armen weesmeisjes haar vrome, tevreden jeugd benijden. Onlangs zei iemand, die ik niet noemen wil en niet aanduiden: „Die meisjes hebben het veel te goed. Het lijkt wel een verdienste een wees te zijn”.

We gaan langs het Rothschild-ziekenhuis, waar dr. Keller werkt. En langs den bioscoop waar Maandag een concert is. En langs het jongensweeshuis van den heer Goldschmidt. Jongens staan boven op de trappen, die hier in Jeruzalem buitenshuis gebouwd zijn. Ze roepen ons allerlei lieve Hebreeuwsche woorden toe. Tot zoover is alles nog bekend gebied. Het is een werkelijke Stad. De menschen kennen ons. Wij kennen de menschen. En de menschen groeten ons. Wij groeten de menschen.

Maar voorbij het weeshuis, den weg op naar Betsalel, daar bevangt mij weder dat zalige, zoete droomgevoel. Wij zijn buiten. De heuvels bouwen. Daartusschen de dalen. Dit is geen land meer. Dit is een decor. En dit is ook geen leven meer. Dit is een ruim behaaglijk spel. Kent gij dat zalige, zoete droomgevoel? Ik kan het U niet beschrijven. Maar ik kan u deze intuïtieve woorden geven, in de hoop, dat zij u het zalige, zoete droomgevoel suggereren zullen. Maar of gij dit lezend gevoelt, wat ik gevoel, dit schrijvend: zietdaar, wat gij mij niet zeggen kunt. En dat is: individualiteit. O, de heer Zilversmit en ik bespreken zeer wereldsche dingen. Hij legt mij de taktiek uit en de beweging van den taalstrijd tusschen de Zionisten en den Duitschen Hilfsverein. Ik hoor allerlei wonderlijke en ware verhalen van het lijden der Joden in den Turkschen tijd. En over den intocht der Engelschen, juist in den tijd van het Inwijdingsfeest. En de angst, dat de Turken weder terug zouden komen, vanwaar zij legerden vlak bij de Stad, achter den Olijfberg. Bommen en granaten zijn gebarsten boven den tuin van het weeshuis. Maar toch blijft dat wonderlijke, zoete droomgevoel... decor... een spel.

De meisjes loopen nu vrij door het landschap. Weg achter heuvelen. Weg in dalen. Ze komen van beneden met bloemen. Wie heeft dat tooneelstuk geschreven, dat wij vanmiddag opvoeren? Waar waakt de regisseur? Ik ben betooverd. Zijn de anderen ook betooverd? Daar loopt Ahoewah, het kleine meisje. Haar naam beteekent: de Beminde. Zij speelt ook mee. Er komt een prachtige Arabier binnen het spel gestapt. Willen wij niet wat water drinken? Neen, wij willen

geen water drinken, want de lieve Moeder der veertig meisjes heeft ons allemaal een grooten, frisschen sinaasappel meegegeven. God beware ieder zijn ouders tot honderd jaren, maar het is inderaad een goed lot, weesmeisje in dit weeshuis te zijn.

O, het spel wordt nu eerst heel mooi: de lucht in den laten middag verteedert. En de wind, de wind, de wind zoo mild, zoo geurig, luw. En als de wind ons kust, wangen en mond, dan kussen wij den wind terug. En wij dwalen nu langs het Kruisklooster. Het is heel oud, uit den tijd voor den Islâm. Het moet wel sterk geweest zijn in den tijd van de kruistochten. Zwarte muren, genadeloos zonder ramen, en een kleine poort, ijzerbeslagen. Zeker mogen wij binnen. Er wonen nu Grieksche priesters. Een heldere binnenhof. En een verwarreling van zonnige en schaduwige hoven. En trappen. Tot hoog een klokketoren en een kerkkoepel. In een van de bovenkamers vinden wij een diepen, koelen regenbak. Ja, een regenbak in een bovenkamer. Gij vindt het wonderlijk? O, ik ken een kapper (neen, niet mijn Armeenschen kapper!), die een zacht zwart schaapje vetmest in zijn kapsalon.

Wij mogen allemaal van het diepe, koele regenwater drinken. En dan dwalen wij weer uit. Langs dat smalle militaire spoortje naar Ramlé. Vier prachtige Indische soldaten spelen wat met wagens. Zij zeggen: said — de Arabische groet. Wij zeggen ook „said”. Meer Arabisch spreken zij niet. Engelsch spreken zij óók niet. Zij spreken Hindostansch, maar daarin zijn wij nu weer geen meesters. Dus eindigt dit gesprek met genoeglijk lachen achter prachtige Hindostansche tanden.

We zijn nu den weg naar de Duitsche kolonie ingeslagen. En ik vraag mij af, wat het Joodsche Volk

van dit land maken wil: het bergland van Judea. Vruchtbaar graanland zal het wel niet worden. Maar boomgaardenland. O, de problemen zijn hier zoo talrijk. Het is heerlijk uit te zwerven rondom Jeruzalem met veertig meisjes en een klein, slank knaapje in een zwart pakje. Maar de taak, de groote taak, die de toewijding van ons allen vraagt. Neen: het is toch geen decor... geen lief en mild spel. Maar het leven, geweldig, alles, groot. Zal ons Volk tegen zijn taak opgewassen wezen?

De schemer. De teederheid van den avond heeft de lucht bevangen. Ieder huis, vierkant met dak van rood, leeft in een wondertedere atmosfeer. Er is een Arabisch jongetje bang voor ons. Hij wil niet dichtbij komen. Zelfs niet als wij het tooverwoord spreken: „baksjisj”. Maar het zusje, dat er bij is, bezwijkt voor de verleiding. En zij krijgen ieder een halve piaster. En verder is er weer een Arabisch jongetje. Wat heeft die een fijn snuit! En wat staan zijn bloote pootjes keurig onder zijn japonnetje uit. Zeker zijn zijne ouders brave lieden. Zijn dag zij gezegend. Onze dag zij ook gezegend. Weet hij ook hoe oud hij is? Neen, — hij weet niet hoe oud hij is. Is hij tien jaar? Misschien is hij wel tien jaar. Of is hij al twaalf jaar? Ja, misschien is hij wel twaalf jaar. En zijn woordjes zegt hij zoo stil en zoo waardig in de teedere schemering.

Wij zijn allen een beetje moe geworden. En weerloos laten we de verteederling van den avond over ons komen. Rachel Blumenfeld spaart postzegels, en ik geef haar postzegels, omdat zij zoo 'n mooi Hebreuwsch schrijft. O, zeker, als het jurkje van Simcha zoo lang is, als de jurk van Rachel, zal ook zij heel mooi Hebreuwsch schrijven.

Droomdrentelend komen wij aan de Stad terug.

Er brandt al licht in de twee koffiehuisen buiten de Jaffapoort. Er is muziek. Vage, droevige muziek des Oostens. Een jongen in een lang en waardig gewaad drijft een kudde van roode koeien de wegen bij den stadsmuur op. Maar de zoele avond heeft de beesten ook bevangen. Ze gaan heel genoeglijk en heel vanzelf. Wonderlijk is de Stad nu in haar Droom gevangen. De dagen zijn hier open, genadeloos, zonder schuilplaats. Maar de avonden teeder en vol geheim. Achter elken hoek kunt gij nu het Wonder vinden.

Dicht bij hun veilig en heerlijk huis stellen de meisjes zich weer in een vaste rij. Zij heffen een Hebreeuwsch marschlied aan. En de woorden zijn zoo teeder in den avond. O, wij gedenken alle Hollandsche vrienden, die nu zeker gaarne bij ons hadden willen zijn. Challad, die geen Chawadsja is, ja, zelfs geen Effendi, maar wel een zwierige Arabier, al mist hij dan een halven voet, Challad opent ons de poort. En het huis ontvangt ons weder veilig en zeker. De lamp brandt in de hal. De lieve Moeder der lieve veertig meisjes komt ons tegemoet. Simcha, ons aller vreugde, aan haar rok. Is Simcha nog niet naar bed? Neen, Simcha is nog niet naar bed. Zij mag haar avondbrood gelijk met de andere meisjes eten. O, ze moet nog wel in een hoogen stoel zitten, en ze moet nog wel een half jaar wachten voor ze vier jaar wordt. Maar ze mag des avonds al tot zeven uur opblijven.

Dan neem ik afscheid. Ik maak geen fout in het Hebreeuwsch. Simcha knikt heel genadig. Zij heeft het mij trouwens al twee keer geleerd, hoe men afscheid neemt in het Hebreeuwsch. Laat ik het nu niet vergeten.

En dan naar huis. Donker, maar deze beminde wegen kan ik wel droomen. Straatje uit, hospitaal, blindeninstituut, Russendomein, Amerikaansche Roode Kruis, Hadassa, Postkantoor, steile straat af, pas op je voeten, Herzhuis. Thuis.

BAKSJISJ

Rusland is nitsjewo. En het Oosten is baksjisj. Alle lezers weten natuurlijk de Deutsche Plaats in Jeruzalem. Ge weet dus allen ook, dat het een heele wandeling is van de Deutsche Plaats naar het Postkantoor. En de straatsteenen hier! Een smoorzwoele morgen en ik kom een van de poorten van de Deutsche Plaats uit. Een van de nauwe windende straatjes in. Daar staat een ezel dwars in de straat. Aangezien de straat precies een ezel breed is, kan ik er niet door. „Kom”, zeg ik tegen dien ezel, „zou je niet een eindje op zij gaan?” De ezel verstaat geen Hollandsch. Gelukkig behoort bij den ezel een kleine jongen, die de straat veegt. Hij spreekt alleen Arabisch. Dus kan ik heel goed Hollandsch met hem spreken: „Zeg jongen, zou jij dien ezel niet eens opruimen?” Hij begrijpt het. Er komt ruimte. Maar dan, o, zoo lief grijnzende van oor tot oor, zegt hij het tooverwoord: „Baksjisj”. Zal de heer hem iets geven? En dan houd ik hem mijn open portemonnaie voor. Hij mag kiezen. Hoe moeilijk is dat! Er zijn stukjes in van één millieme, van een halve piaster, een heele piaster, twee piasters, ja, er is een groote roupee in, die zes en een halve piaster waard is. Hij kijkt in de portemonnaie! En zijn bruin gezichtje bloost hoe langer hoe rooder. En ik blijf heel geduldig. Eindelijk

met een grooten vragenden blik neemt hij een stukje van twee piaster. Een kwartje is dat. En hij vraagt het: mag hij dat hebben? Ja! En dan dadelijk voor alle zekerheid wipt hij op het ezeltje. En het ezeltje draaft klipklappend weg.

EEN WANDELING BUITEN JERUZALEM

I

Jeruzalem, 19 Augustus.

De groote wandeling des jaars. Woensdag zijn wij met de groote meisjes van het weeshuis naar Ain Fara geweest. Eenige uren van de Stad. Waar het levende water is.

De meisjes gaan ieder jaar, wanneer de droeve tijd van de Drie Weken is verloopen, en de vacantie begint. Alle lieve Joodsche jongens van Jeruzalem kennen Ain Fara, waar het levende water is, het wonder, het wonder. Zij gaan er heen, telkens en telkens, in de vacantie. Maar voor de meisjes is het wel ver, en wel vermoeiend. Zij gaan dus eenmaal in het jaar. Vroeg op weg. Vier uur des morgens, om vóór de harde hitte valt er te zijn. En laat terug. Tot thuis tegen negen uur. Of tien uur. Om den terugweg te doen in de koelte, die hier alle avonden heerscht.

De groote wandeling. En ik zal medegaan dit jaar. En ik leef mede in al de voorbereidende emoties. Wie medegaan? De groote meisjes. Ja, maar wie maakt uit wat groot of klein is? En die ziek zijn geweest, kunnen zoo ver niet. En de zwakken niet. Het is hard. Maar het leven is altijd hard voor zieken en zwakken. En de twee zittenblijsters gaan niet mee. Ja, ja: ik heb dat wel in het „Handelsblad” gelezen, die corres-

pondentie tusschen den jongen van de H.B.S., die is blijven zitten, en onzen paedagogischen medewerker Fr. v. R. Maar dat is in zijn algemeenheid heelemaal niet juist, dat een leerling, die zitten blijft, daardoor al genoeg gestraft is. Er moet een soort algemeene schrik zijn voor het zitten blijven. Natuurlijk verstandig. Een kind, dat wel wil, maar niet kan, moet men niet jachten. En niets verwijten. Maar een jongen, die geen evenwicht houdt tusschen leeren en spelen. Ieder geval is anders. Dat wil zeggen: meer dan een geval.

Hoe 't zij, de twee zittenblijfsters gaan hier niet mee, en ik mag 's nachts te voren in het weeshuis komen logeeren. Er is wel geen logeerkamer voor heeren. Maar er is een lekkere, koele, leeren sofa. En het naaiatelier, waar ik slapen kan in gezelschap van twee verlaten naaimachines en een linnenkast. Slapen. Neen, — niet slapen. Want de muggen willen dat niet. Mijn eigen onrust wil het ook niet. Er zijn weer politiek-religieuze moeilijkheden. En de burenen, de Abesyrische monniken, willen het niet. Zij hebben weer een fantasia. En Lalala, gezegd Moussa, die luidt weer zijn zware bel, om de kerk heen. En de meisjes willen het niet. Zij zijn om half twee al opgestaan. De onrust. Zij maken de hall schoon. Zij zetten lekkere koffie. En nu half drie neem ik slapeloos afscheid van het naaiatelier, de sofa, de naaimachines, linnenkast en de muggen.

II

En buiten. De nacht buiten. Het is zestien dagen in Ab. Dus de maan nog bijna vol. Hoog boven de slanke boomen in de buurtuinen. Hoog, scherp, zilver. En overal de sterren aan de lichtwit-blauwe nachtlucht. De wind, de nachtwind, helder en koel. Regenen

doet het hier nu volstrekt niet. Maar het dauwt zwaar. Zonder dauw zou het land verbranden als papier in vuur. Wat een nacht!

Daar komt Challad uit zijn huisje. Hij gaat ook mee. Hij weet alle wegen daar in de buurt, ook in donker. Lekker hè! Den heelen dag niet werken! En wandelen met de meisjes en de twee chawadja's. Werken is afschuwelijk. Maar wandelen is heerlijk. Er is ook een ezeltje gehuurd, vier shilling, om den proviand te dragen. En misschien zal een van de meisjes moe worden of zoo. Challad zelf is het ezeltje gaan huren, buiten de Jaffapoort. Gelukkig. Had een ander het ezeltje gehuurd, zeker zou Allah zijn zegen er niet op hebben gegeven. Nu, zalig in het droomende maanlicht, prijs ik het grauwe beestje: „Een goede ezel, Challad”, „Zoo goed als Allah hem geschapen heeft,” antwoordt de schijnheilige Challad. Want hij is heelemaal geen echte vrome Moslem.

III

En dan op weg. Door de betooverde buitenwijken op weg. De heer Zilvermit, de gast, Challad met het ezeltje, de meisjes en een nichtje en een neefje Aäron. Wij zijn allen kipfrisch. Challad, baldadig, begint dadelijk het arme ezeltje, zooals Allah het geschapen heeft, te ranselen.

Maar ik zeg: „Gij stok ezel, ik stok u”. Litterair Arabisch is dit niet. Maar duidelijk.

Bij den Russenbouw komen wij drie, vier Joodsche jongens tegen. Kennissen. Zij ook op weg naar Ain Fara. Maar stappen steviger. Veel Joodsche jongens hier in de stad, zijn wel lief en goed. Maar zwak. Deze jongens, hier geboren, een nieuw geslacht, gaan sterk

en stout. Daarentegen zijn zij vreemd aan veel Joodsche vroomheid. Wat wij willen zijn mooie, sterke, Joodsche jongens. Met een mooien, sterken Joodschen geest.

Wij gaan langs de Amerikaansche kolonie, over den weg naar den Olijfberg. En daar links af. Noordoostwaarts het heuvelland in. De wegen zijn geen wegen. Maar losse paden, vol kantelsteenen. En plotseling is het pad verloren. Het bergland van Judea. Het is nooit zeer vruchtbaar geweest. Nu ligt het daar verloren en verlaten. Maar zoowaar God ons dit Land eeuwig heeft toegezworen, zoo waar zullen wij het vruchtbaar maken. Steenig? Wij hebben bouwsteenen noodig. Dor? Zoo diep kan het water niet verborgen zijn, of wij zullen het water oproepen. En het water zal ons antwoorden. Omdat wij dit kale armgeslagen land zoo liefhebben, omdat wij het zoo hartstochtelijk lief hebben. Wij zullen er boomen planten, die het water vasthouden. Wij zullen alles doen, wat de liefde doen kan. En dat is veel.

De lage bergen met hunne glijdende lijnen. En de dalen daartusschen. Soms gaan wij over wijde plateaux. Een verspreide stoet, wonderlijk in het verlaten land. De meisjes met haar lichte jurken. Het neefje, een slank prinsje. En Challad, met zijn witte japon, gegordeld. Zijn hoofddoek met de zware banden daarom, voor het wegwaaien. Maar de luilak! Daar is hij zoowaar gaan zitten, op het ezeltje, zoo lui als Allah hem geschapen heeft. Neen, — er af! Het ezeltje krijgt de blikken veldflesschen met water te dragen. Zij bengelen tegen elkaar, een luchtige, zilveren muziek.

De nacht vergaat. Het is nog héél koud. Ongelooflijk, dat het over een uur of twee, drie, snikkend

warm zal zijn. Onze kleeren zijn doordauwd. Zwaar als regen. De zon komt op. En de dauw trekt naar de zon. Zware, grauwe dauwwolken, laag bij den grond, een grijze rook, alsof het land brandde. Hier en daar beslaan de grauwe dauwwolken den morgenhemel als regenwolken. Wij gaan in een groot frisch geluk. Het is hier zoo ruim. Het is hier zoo heerlijk. Wie even omkijkt ziet héél Jeruzalem, ver en beneden. Ver vóór ons, de Doode Zee. En aan het einde, hoog, stil en blauw, de bergen van Moab.

IV

Wij zullen gaan door Anathoth, dat de Arabieren Anata noemen. Het land van Jeremiah, de stad van Jeremiah. Wij gaan hier op eenen gewijden grond. En onze harten gevoelen dat. Toen Jeremiah een kleine Joodsche jongen was, (hoe wonderlijk klinkt dat, hoe wonderlijk) toen heeft hij hier gespeeld door dauw en zonneshijn met zijn kleine Joodsche makkers. Want jeugd, zon en spel zijn van alle eeuwen. Jeremiah heeft de zon zien stralen ver boven de bergen en dalen. Vóór God hem, een knaap, zond waar hij gaan moest. En hem leerde spreken, wat hij zeggen moest. En het Boek van Jeremiah begint zoo: „Woor-den van Jirmejahoe, zoon van Chilkijahu, des Priesters van Anathoth, dat is in 't Land van Benjamin.” Gij zoudt sidderen gelijk ik sidderde, gaande door land en stad van Jeremiah.

Anathoth is nu een klein hoopje dorp midden in zijn verlaten vlakte. Niet een klein Hollandsch dorp, met houten huisjes, boomen, wind en water. Hier de huizen van gehouwen steen. Soms de muren maar halfhoog afgemaakt. En dan een koepeldak erop. Geen

vensters. Gaten voor ramen. Van verre, in zonne-
gloed of maneschijn, mag zoo een dorp nog heel wat
lijken. Maar dichtbij. Geen meubels in de open huizen.
De mannen weg aan het werk. Maar de vrouwen, de
geiten, en de lekkere, vuile kinderen bekijken ons met
grootte nieuwsgierigheid. Baksjisj? Zeer zeker baks-
jisj. In een open huisje zit een zieke jongen op een
matje. Hij staat op, machteloos, uitgehold. En hij
stamelt: baksjisj. Arm Arabisch rakkertje, gebro-
ken, dat zich niet meer kan verlustigen in dauw, zon-
neschijn en maneschijn. Hij sleept zich terug met zijn
kleinen baksjisj. Machteloos. Uitgehoid.

Levend water is hier niet. Maar Anathoth heeft
wel waterputten. Zonder dat geen leven. Er zijn ook
vijgeboomen. Zij moeten één voor één zorgvuldig wor-
den begoten met welwater. Vrouwen doen dat en kin-
deren. Wij ruiken den adem der vijgebladeren. De
boomen hijgen. Ademen zonlicht in. Ademen wierook
uit. Wij zien de vijgen rijpen. Wij plukken ze van de
boomen. Wit en week, onder een bloembladig groen
schilletje. En onder het weekke vleesch, de donker-
zoetroode kern met de pitjes.

V

Anathoth voorbij. Wij gaan dalen. Maar pas op,
wat wij thans dalen op lichte, onbekommerde voeten,
wij hebben het vanavond te stijgen op voeten, moe en
zwaar. De harde hitte. De vijand, de bruine stofbril.
En de steenen, die wegkantelen onder uwe voeten.
Maar Challad, lui en voortreffelijk, houdt er den moed
in. Hij weet alles. Hij slaat alles door elkander, Ara-
bisch en Hebreuwsch. Een gezegende dag. Een dag
van Allah. Fijn, niet werken. Wandelen met de meis-

jes en met de chawadja's. En heelemaal niet als de onderdanige dienaar. O, neen. Den weg weten. En de plattelandstaal spreken. En dus de Piet zijn, net zoo goed als de chawadja's zelve.

Nog niet Ain Fara. Dat ligt diep. Heel diep. Wij zijn nog op de hoogvlakte. Straks komt het dalen, de diepe dalkloof in. Maar tenten. Een heel dorp hier van lage, zwarte tenten. Zijn het Bedouïenen? Neen, zegt de wijze Challad, het zijn Fellachen. De vader van het zwarte tentendorp komt ons al te gemoet. En de vrouwen, honden en kinderen. Ze schreeuwen. Ze blaffen. Ze vragen baksjisj. Willen wij geen eieren koopen? Willen wij geen kippen koopen? Willen wij de tenten niet zien? Neen; wij willen geen eieren koopen. Wij willen ook geen kippen koopen. En ook de tenten niet zien. Maar zij krijgen allemaal een baksjisj. Zij zijn allemaal prachtig in hun vodden kleederen. De tanden, wit-wit. De oogen van blauw tot nachtzwart. De haren goud, echt licht, levend zonnegoud. Of zwart. Gloedend zwart. Zij heeten: Hassan, Mohammed, Daoud, Moussa, Ali, Ibrâhîm. En nog veel meer. En allemaal baksjisj. Ze schreeuwen, smeeken, vleien. Wie heel lief vleit, trekt u aan de kin. En hij zingt: „baksjisj, chawadja, baksjisj”. Tot Challad vindt, dat het genoeg is: halach bekeffi, schreeuwt hij. En hij bezweert Hassan, Mohammed, Daoud, Moussa, Ali, Ibrâhîm en allemaal, dat de chawadja boos zal worden, als ze nu zijn kin nog niet met rust laten.

Zij zijn halve nomaden. 's Winters wonen ze in Anathoth. Des zomers met de zwarte tenten, overal, waar nog een beetje schraal distel en doornenvoedsel te vinden valt. Een arm leven? Zij weten niet van rijker. Altijd zon en hemel en wijde en vrijheid.

De zwarte tenten. In de psalmen komt de uitdrukking voor: „tenten van Kedar”. Maar men vertaalt dit ook door: „de zwarte tenten”. Op éénen dag: Anathoth en de tenten van Kedar. En vanavond weder te Jeruzalem.

VI

Maar de dalkloof begint. Heel ver, heel diep, de oase. Groene boomen, maar zoo klein nog. En 't water daartusschendoor, een lintje, een zwak zilveren lintje. Stil, stil: ja, wij hooren het levende water ruischen. Straks zullen wij het kussen. En het water zal ook ons kussen. Maar nu dalen. Voorzichtig; voet achter voet. Sommige snelvoetige meisjes zijn al beneden. Ach; wij zijn oud. Wij gaan voorzichtig. Ook het ezeltje gaat voorzichtig en alleen. Hij zoekt overal de veiligheid. Soms de vier pootjes vlak bij elkander. Dan wijd uiteen. En schommelend. Dan tinkelen de blikken veldflesschen. Geweldige rotsblokken hier en daar. Naakt en grauw. Het dalpad windt. Weinig dalen, veel zware weg. En heet, heet, heet. Onze linnen kleeren strakstijf gedroogd. Waar is de dauw?

En de jongetjes van de zwarte tenten loopen met ons mede. Want deze gulle vreemdelingen gaan naar Ain Fara. Zeker zullen zij daar den geheelen dag blijven. Ondenikbaar, dat daar geen baksjisj van afvallen zou. Trouwens, wanneer er geene vreemdelingen waren, en er was geen baksjisj, dan zouden de mooie jongetjes van de zwarte tenten het nog zalig vinden naar Ain Fara te gaan. Zij loopen wondervlug op sierlijke, gave, bloote pootjes. Wel tien. Wel twin-

tig. Achter de rotsblokken. Over de windende wegen. Overal. Overal.

Hassan komt naast ons loopen. Hij helpt ons, voorzichtig, in het gaan. Allemaal met kleine, lieve woordjes. Natuurlijk zal hij straks een baksjisj vragen. Maar worden in Holland nooit kleine, lieve, woordjes gezegd ter wille van baksjisj?

VII

Wij zijn beneden. De meisjes hebben zich al genesteld in de koelte en in de schaduw. Zij hebben ook de mooie Joodsche jongens wedergevonden. En den geheelen dag zullen wij hier lui en vrij zijn. Het levende water. Van overal stroomt het, in bekkens. Wel door menschen gemaakt, eeuwen, eeuwen geleden. Maar nu door de natuur hernomen, zoodat men het menschenwerk niet meer herkent. Over gladde bemoste steenen klatert het. In schaduw schuilt het. Weg onder lage hangende waterwilgen. Hooger en lager, overal breken bronnen en beken, tusschen rotsen, uren ver. Een koele kloof in het wreed-brandende land. Maar wij zijn lui. Wij zullen niet gaan kijken naar de bronnen, beken en rotsen hooger. En wij zullen niet gaan kijken naar de bronnen, beken en rotsen lager: Wij zullen den geheelen langen luien dag blijven, waar wij zijn. En de dag zal ons geen uur te lang zijn.

VIII

De meisjes zonder schoenen en kousen. Heerlijk dat levende, brekende water. En de veldflesschen. En de proviand. Waar te bergen? Want we zijn omlegerd door al het lieve geschuimte van de zwarte tenten. Heel lief. Maar vingervlug, Challad, de luië assimi-

lant, beweert, dat het allemaal dieven zijn. Ik berisp hem: „Gij Arabier. Zij Arabieren. Foei.” Hij houdt vol: „Ma fisch! Een Arabische dief steelt ook.” En hij draagt al ons hebben en houden op één groot plat rotsblok achter ons, waar het water aan drie kanten omheen stroomt. En hij verbiedt den Arabischen jongens op dat rotsblok te komen. Zoo ontstaat privaat-eigendom! Zij legeren om ons heen, het ruischend water daartusschen. En zij bedelen, met smeekende blikken. Wij deelen eerlijk. Lekker, hè, dat Europeesche brood. En de koekjes. En de bonbons. Wijn met water. En limonade. En piastertjes. Het ezeltje krijgt handenvol gras. Het hoeft den geheelen dag niets te doen. En omdat Challad zelf het is gaan huren, behandelt hij het ook op den voet van de meest-begunstigde natie.

IX

En wij lezen. Wonderlijk, de Handelsbladen te lezen, van een week of drie oud, gedrukt te Amsterdam, hier waar het water ruischt te Ain Fara, met de meisjes om ons heen, en met de schuimende schooiertjes van de zwarte tenten om ons heen. Wat lijkt alles ver en klein, wat daar in Holland gebeurt. Een bont poppenspel. En wat zal het nu hard heet zijn tot Jeruzalem. Wij zien de zon, hoog en wit, door het gedekte wilgenloof heen.

En ik lees het. „Rechtsgeleerd Magazijn”. Signifische beschouwingen over Vaktaal en Volkstaal van prof. De Vooy's. En als een gedicht zoo zuiver en zoo zeker bouwt zich in mij op, wat ik daarop antwoorden zal. Zoudt gij een betere studeerkamer wenschen dan

een rotsblok onder het waaierende wilgenloof in de kloof van Ain Fara?

En ik lees, wat Victor van Vriesland geschreven heeft over het Joodsche Lied in de „Nieuwe Gids” van April. Het verbaast mij wel, dat Querido voor dat stuk geen voldoende waardeering had. Ik vind het buitengewoon knap. Het is alsof ik in een spiegel zie. Inderdaad, mijn scherpzinnige criticus: een wereld van zinnelijke schoonheid heb ik teruggedrongen voor vroomheid en nationaliteitsgevoel. Maar hier, waar de vroomheid en het volksgevoel den dichter slechts een schraal bestaan geven, herneemt de zinnelijke schoonheid haar overmacht. Hoe heerlijk geuren de vijgeboomen van Anathoth. Hier ruischt het water, en is het water koel. Vanmorgen dronken wij de dauwende koelte. En toen bezwijmden wij zalig van de warmte. En toch is alles één: wetenschap, vroomheid, volksgevoel en zinnelijke schoonheid.

X.

Gij weet het niet. Ik wist het ook niet. Maar ik weet het nu. Diep in de kloof van Ain Fara is een bekken, waarin het heerlijk zwemmen is. Al de bruine jongetjes van de zwarte tenten weten het. Ineens vliegen zij broos en naakt over de witte rotsen. En zij springen weg in het diepe water. Zij roepen de chawadja's te komen kijken. Loom en gelukkig verlaat ik de schaduw. Zij zijn dol geworden. Water in. Water uit. Ik gooi een muntje in het water. Zij vliegen er allen weer in. Duiken, vechten en schreeuwen. Ali heeft het beet gekregen. Hij stopt het in zijn mond. Waar anders! Een nieuw muntje. Zij schreeuwen. Zij duiken en vechten. Een groote Bedouien. Hij laat zijn

lang, wit gewaad van zich af glijden. En hij schrijdt het water in. Een dol spel begint hij met de jongens. Zij willen hem onder water duwen. En hij wil niet. Zij grijpen hem aan: Hassan, Ali, Ibrâhîm, allemaal. Maar hij is groot en sterk. Hij gaat zwemmen. En zij mogen allemaal zitten op zijn breeden bruinen rug. Gij zoudt ook de tranen in uw oogen hebben gekregen bij zooveel schoonheid en zooveel vrijheid. De mooie Joodsche jongens komen hier ook zwemmen. Blank tusschen de bruine rakkertjes. En de Arabische quaestie, zoo ver en zoo ver.

XI

Wij gaan naar huis. Wij moeten naar huis. Wij zullen toch niet vóór negenen thuis zijn. Maar wel valt het scheiden zwaar van deze heerlijkheid.

De mooie Joodsche jongens gaan ook. Samen met de mooie Joodsche meisjes. En het stijgen, stap voor stap, doodvermoeiend. Bij de zware tenten wachten zij ons voor de laatste baksjisj. Wij koopen eieren, en wij geven hun de eieren weer cadeau. Zij schateren. Hassan vraagt pepermuntjes. En van een oud wijf koop ik een lief wit kippetje. Wat kost het? Wat de chawadja geven wil. Dus geeft de chawadja een papiertje van tien piaster. Kijk, dat is nu toch een lief vertrouwen, zij kent zoo een papiertje niet. Maar als de chawadja's haar zeggen, dat het tien piaster is, dan gelooft zij het dadelijk.

En dan verder, moe en gelukkig, een lange stoet naar huis, door het land van Benjamin. Komen wij weer door Anathoth, is het al avond gevallen.

De tijd twijfelt. Er liggen goudzwarte schaduwen over de dalen en de hemelen. Maanschaduwen en

avonddauw. De maan is er nog niet. Daar stijgt de maan boven de bergen van Moab. Groot en van goud. Zij vangt het land in een teederen toover. En door dat tooverlicht tijgen wij voort, van Anathoth naar Jeruzalem, door het land van Benjamir. De mooie meisjes. De mooie jongens. Challad, lui, bluffend en spraakzaam, gelijk Allah hem geschapen heeft. Het ezeltje, lief en geduldig, laat rinkelen de blikken veldflesschen. Het witte kippetje, als een fijn duifje zoo klein, is zoetjes gaan slapen.

WIJ RIJDEN UIT

Jeruzalem, Februari.

Wij rijden uit. Maar het heeft er om gehouden. Zoo een regen- en windwinter als deze! Natuurlijk zijn onze ouden van dagen er aan te pas gekomen. Wij weten het nu. In zestig jaren heeft het niet zóó geregend. Breede overstromingen, gelijk in Holland, hebben wij in Judea, land van bergen en dalen, niet. Het water druischt door de volle winterwadis weg naar de zee. Wel verzakken de spoordijken en verbrekken de spoorbruggen in den weg naar Egypte. Dan krijgen wij een week lang of zoo de post niet. En de prijzen loopen dadelijk ongeriefelijk op. Want wij leven van den invoer uit Egypte. Hier in de stad begonnen huizen te verzakken door de geweldige regens. Maar op 't land doet de regen geen kwaad. Als de late regens nu ook maar komen, zóó tegen Paschen, dan maken de boeren een best jaar. Er is ook bij Berseba regen gevallen. En alles wat maar bezaaibaar is, dat is bezaaid. Wij staan er niet kwaad voor. Eerst regen op tijd, die de verkoste zomeraarde ploegbaar en zaaibaar heeft gemaakt. Toen een paar mooie zachtgespannen weken voor ploegwerk en zaaiwerk zelf. En dan weer regen.

Alles regenbakken zijn natuurlijk vol. Als in de onze nu dit jaar maar niet weder een kat of een kip

valt! Maar 't kan gebeuren. Wij informeeren hier naar elkanders regenbakken, gelijk gij naar elkanders gezondheid informeert. Bijvoorbeeld de regenbakken van het vrome hospitaal Schaäré Zedek. Vol. Tweeduizend kubieke meter. Als er niet al te veel besmettelijke zieken zijn, gebruikt het Huis vijf meter water per dag. Dat staat dus goed. Ook als de regentijd het volgende jaar laat invalt. En behoeft de vlijtige administrateur, de heer Marx, dus niet een maandje water gaan vragen bij den strengen kolonel, die de waterleidingen beheerscht.

Schatten van water zijn natuurlijk weggestroomd naar de zee. Wij moeten het land verrijken met tallooze cisternen, die al het water vasthouden voor de droge, barre jaren. Wij zullen dat ook doen. Wij zullen alles doen om ons land weder schatrijk te maken.

II.

Natuurlijk regent het niet door en door. Zelfs dezen winter hebben wij tusschen de gewelddadige winden regendagen zoo zachte, zoo milde, zoo ruime zonedagen gehad. Maar de bergwegen en de dalwegen moeten eerst weder droog zijn. En waren de wegen droog genoeg, dan betrokken geweldige waterwolken den hemelschen hemel. En daar zaten wij weer. „Min Allah”, zucht mijn vriend Adil gelaten. Hij rijdt gaarne uit met zijn vriend, den chawadja. Lui zijn. En lekker eten. Maar wie zal den regen dwingen en den wind?

Maar morgen zullen wij nu toch gaan. Al drie dagen lang zalig, zacht en zonnig weer. Een dunne, blauw gespannen hemel. De wegen zullen droog zijn in de dalen. En niet gevaarlijk glad in de bergen.

Overal zal het jonge groen zijn. En het water zal zingend stroomen door de beken. En schaterend klateren over de watervallen.

Wij zullen gaan. De paarden. O, er is veel veranderd in den stal van mijn vrienden Abdoel Salaâm, Hassan en Adil Effendi. Het mooie, stoute paard Jimmy is verkocht. Omdat Abdoel Salaâm Jimmy héél lief had, zóó lief als een eigen kind, heeft hij gewacht tot hij een mooien prijs kon maken. Machmoed, het staljongetje, is tot een anderen staat des levens overgegaan. Na het overrijden van het stalhondje, waarover ik u indertijd uitvoerig bericht heb, was de verhouding toch al slecht. Een definitieve breuk kon niet langer worden vermeden. En zonder eerst de diplomatieke betrekkingen behoorlijk te hebben afgebroken, is Machmoed heengegaan. Op zijn bloote pootjes, en met een paars japonnetje. In zijn plaats is nu gekomen Achmad. Machmoed beteekent: „de Geprezene”. En Achmad is daar de vergrootende trap van. Wij zullen het afwachten. Achmad is vroeger officier in het Turksche leger geweest. Van uit Aleppo is bij gedeserteerd. En nu stalknecht. Mes-kien! Min Allah, zegt Adil gelaten.

Gelukkig is Schû-Hada er nog, het mooie, zwarte paard voor mij. Alle Arabische jongens moeten om dien naam lachen. Men moet wel een chawadja wezen, om zoo eenen naam te bedenken. Want „schû-hada” beteekent: „wat is dat?” Ja, toen de chawadja pas hier kwam en geen woord Arabisch kende, vroeg hij van alles: „schû-hada”. En ter herinnering aan die donkere dagen, heeft nu het lieve, trouwe paard zijn naam.

III

Dinsdagochtend. En welk een ochtend. Ja, wij kunnen gaan. In het halletje maakt onze gulle huisvrouw de zadeltasch klaar met proviand. Het is in orde. Zeker zal Adil Effendi haar straks prijzen. Mustapha, het kleine boodschappenjongetje, is gekomen. Hij kijkt naar alles, héél nieuwsgierig en héél bescheiden. Zijn bloote pootjes wiegelen. Hij sluit zijn kleine kattenooogjes en hij spint. Allah is groot. Er zijn chawadja's, er zijn effendi's, en er zijn eenvoudige Mustapha's. Maar dat één chawadja en één effendi zóó veel lekkers meekrijgen! Straks krijgt hij ook een boterham. Deze Chawadja is nogal goedig. Hij geeft baksjij. Maar hij, de kleine Mustapha, twijfelt of de chawadja ooit zal leeren behoorlijk Arabisch te spreken. Gisteren heeft de chawadja ineens gevraagd: „O Mustapha, wat hebt gij vandaag gestolen?” Bij Allah, welk een vraag! Hij is hard gaan huilen. Toen is de meesteres gekomen en het is uitgekomen, dat de chawadja zich heeft vergist. En dat hij wilde vragen: „O, Mustapha, wat hebt gij vandaag gewerkt?” De chawadja heeft hem, den kleinen Mustapha, toen een heel lief muntje gegeven. Het lijkt op een dubbelnpiaster. Maar 't is een halve piaster meer waard. Mustapha spint: „Wel een goede chawadja. Maar dom. Heel dom. En wat nemen ze veel mee.”

Het melkjongetje. Sinds Vrijdag niet geweest. Van harte welkom. Het is een fijn Joodsch jongetje, met vrome, blonde krullen: „Wie ruft me dir?” Dat is Jiddisch voor: „Hoe heet ge?” Het melkjongetje blijkt Zebulon te heeten. Het is trouwens een geleerd melkjongetje. Hij weet dadelijk precies waar geschre-

ven staat: „Zebulon zal aan de haven der zeeën wonen”. En hij is negen jaar.

O, dit is een van Gods dagen, dat alle kleine dingen eenig zijn. De warme stal. Geiten, schapen, lammeren, en 't nieuwe hondje. De goede paarden. Ik roep: „schû-hada”. Het groote, zwarte paard kijkt uit, lief en getrouw. Hij eet suiker en bruin brood uit de hand van zijnen vriend. Achmad staat er bij. En hij vangt de vallende broodkruimels op. Want het is een zonde voor Allah, brood te laten vallen op den grond.

IV.

Op rit. Wij zullen rijden langs het Kruisklooster, over de Philipsbron naar Bittîr. En dan over Bethlehem terug. Den weg, gelijk, die in Baedeker staat aangegeven. Adil Effendi heeft den Baedeker waardig in zijn zak gestoken. Weet hij den aangegeven weg? Hij weet het. Maar 't is niet waar. Want wij moeten het Kruisklooster langs. En ik zie het héél laag en ver liggen, als wij de heuvelen intrekken. Ik plaats eene opmerking. „Wat zou het,” zegt Adil onbekommerd: „zijn wij monniken, dat wij naar een klooster moeten gaan?” En dan weer rustig voortrijden. Smalle heuvelwegen, ook steenen, en de aarde door den regen weggespoeld. Langzaam gaan en voorzichtig. Hier steil stijgen. Het stadje Mâlîka, dichtéén op zijn rotstop. Baedeker laat zijn reizigers zware wegen gaan! Adil heeft een koppigen dag: „ En toch is het de weg, die in het boek staat”. Ik berust.

Een sjeik. Een zwart overgewaad, en een fez met oranje doeksel omwonden. Adil begint een lief, als zingend, gesprek. Hij wil den weg vragen. Maar het zou onbeleefd zijn dit zoo op den man af dadelijk te

doen. Hij vraagt naar des sjeiks welvaren. En naar den stand van het landwerk. Chamdillah, juicht de sjeik, „hij is tevreden”. En dan vraagt Adil ook naar den weg.

Wij dalen fel. Een helling van glijdende steenen, waarop menig Baedeker hals en ribben zou hebben gebroken. Adil blijft onbekommerd: „Het is de weg, gelijk die in den Baedeker staat aangegeven. Maar hij is in den oorlogstijd veel slechter geworden.”

Wij zijn in de groote eenzaamheid gekomen. De dalen tusschen de heuvelen, waar alleen smalle paden gaan. Soms een enkele vrouw, met mand op 't hoofd, gaat wiegend haren gang.

En het water. Gods goddelijk water. Het holt en rolt uit alle hoekjes. Borrelt onder de steenen uit. Valt van kanten en walletjes af. Bijeen. Vaneen. Schaterend en klaterend. Het speelt met de zon. Het schiet weg onder schaduwen. Het milde, het levende water. Overal is groen opgekomen. Langs de boorden der beekjes en aan de breede wadis. En waterbloemen, wit en geel. Het water zingt. En de zonnestilte luistert. Het water schatert, en de echo schatert het na.

Wij zijn nu aan een breede winterwadi gekomen. Des zomers droog. Des winters boordevol. Aan beide zijden de heuvelen zonder wegen. Wij moeten de wadi niet dwars over. Maar lang door. De paarden gaan, zwaar wadend. Voorzichtig voelend over de bedding met gladde wegglijdende steenen. Knieëndiep. Soms tot den buik weg. Het in gevaarlijk. Het is bekoorlijk. Maar is dit de weg, dien Baedeker zijn onschuldige reizigers doet gaan?

Wij stappen. Wij plassen. Het is doodvermoeiend op

de kantelende paarden. En dit is een wadi zonder eind. En Adil wordt verteederd. „Mijn vriend”, zegt hij: „als ik het niet beter wist, zou ik denken, dat dit niet de weg is, die in den Baedeker staat”. En nu is de wadi eindelijk ook genadig. Hij stroomt links af. En wij dalen, waar de spoortrein gaat. Straks schrijf ik mijn kwatrijn:

„Het lied van het water loopt met ons mede.
De Wadi daalt brekend over de rots
Wij dalen langzaam, peinzend naar beneden,
Mijmerend in den milden vrede Gods.”

Hier is het rijden lichter. De wegen droog. De paarden stappen. Er zijn vol bloemen. Wit. Geel en de roode klaprozen. Ik lach tegen de bloemen en ik denk aan Giza Ritschl's verzen. Adil Effendi is naast mij gereden. Wij zien op. Wat zien wij? Elkanders glimlach. Adil zegt: „Moge Allah allen zegenen aan wie gij thans denkt”.

V.

Bittîr. Het is Bittîr. Adil glimlacht héél genadig. Baedeker of niet Baedeker, hij heeft den weg dan maar gevonden. Den spoorweg over. En het goedige stationnetje langs. Het ligt te wachten op den middag-trein, die komen moet van Egypte. Maar niet alle dagen is de trein op tijd. De koopvrouwen wachten al. Ze hebben sinaasappels, kleine ronde ramenassen, arak, vijgen aan trossen geregen en gekookte eieren met heel dunne schillen en wit als room en melk. Wij legeren ons op een plateautje aan den overkant. De paarden afgezadeld. En gaan eten. Lui liggen op de paardendekens. De zon. En uitkijken met half geloken

oogen. Het goede, kleine, akkerwerk gaat zijn gang. Er is water hier. Wij hooren het breken en ruischen. Waar water gaat, is werk en leven. Hier wordt groente verbouwd. Wortelen, roode ramenias en groene, bloemachtige salade. Een man werkt in zijn groententuin. Waardig met zijn oranje-hoofddoek. Een vrouw, die een kind in haar schouderdoek draagt. Jongens en meisjes. Adil zal ons ontbijt gereedmaken. En ik wil gaan kijken, waar het ruischende water vandaan komt. Héél hoog is de bron. Uit het duister breekt het water naar het licht. En het lacht verrast, dat het de zon wederziet. Overal de groene boorden. En zonder gedachte, gelijk water gaat, schrijf ik mijne kwatrijnen:

DE WATERVAL.

Menschen, bouwt uw welgestemde instrumenten,
God bouwt het geluid van den waterval.
Bouwt uwe paleizen. Hij spant de tenten
Van Zijnen hemel over berg en dal.

DE BEEK.

Het water breekt zich door de donkre steenen,
Dat langs de rotsen naar de vlakke schiet.
Hier wordt al mijn rustloos lachen en weenen
Rustig in breede banen van het Lied.

ZONNIG WATER.

Stroomt water of stroomt zonlicht langs de rotsen?
't Is alles één. Water en zilverzon.
Het straalt. Het schuimt. Gebroken golven klotsen
Over de breede steenen naar de bron.

DE MEESTERS.

Geef mij voor mijn lied geen andere meesters
Dan het water, dat van de rotsen valt,
En den wind spelend met boomen en heesters,
Den vogel, die in 't blauw verzonken schalt.

VI.

Heb ik Adil heel lang alleen gelaten? Ik weet het niet. Hij heeft de zadeltasch met goede gaven ledig gepakt. En wij beginnen den blijden maaltijd. Ik zeg: „Geloofd zijt Gij, Eeuwige, onze God, die brood uit de aarde doet opkomen”. Ik proef de zoete, goede woorden. En dit is leven. Straks zal ik in het nagebed smeeken om het herstel van Stad en Land. En zoo zeker als hemel en aarde zal ik weten, dat God ons verhooren zal.

Adil heeft twee mooie roode ramenajjes gekocht. En hij heeft ze afgewasschen in de vallende beek. Van het stationnetje komen drie brutale koopmeisjes gedwaald. Waar een chawadja en een effendi legeren met twee mooie paarden, valt wellicht te verdienen. Zij verkoopen ons sinaasappels, een tros gedroogde vijgen, en gekookte eieren. Wil Adil Effendi niet een lekkere flesch arak koopen? Maar Adil Effendi is vandaag braaf. Hij koopt den arak niet. Ook de groote blonde kip koopen wij niet. Ofschoon het vrijmoedige meisje aanbiedt hem op staanden voet te slachten, te plukken en te koken. Alles voor zestig piaster.

VII.

Na het eten zijn wij héél zonnig en héél lui. Waarom zouden wij Baedeker gehoorzamen en de hooge rots beklimmen, waarop Bittîr gebouwd ligt! Een mooi uitzicht? Dwaasheid. Niet mooier dan hier. En waarom zouden wij gaan zoeken waar het rustelooze water vandaan komt? Moeten wij niet iederen stap, dien wij hééngaen, ook weder terugdoen? Lui zijn, zonnig en liggen blijven. De blik binnen het

heuvelomgevend keteldal. De goede paarden grazen. Wij horen de eeuwigheid. Er gebeuren duizend kleine eeuwige dingen. Twee paarden komen spelen met onze paarden. Ze behooren aan den Muchtar van Bittîr. Er komen jongens langs met ezeltjes en met zwarte geiten. Ze krijgen allemaal een fijne witte boterham. En het goede herdertje. Hij hoedt een heele kudde schapen. Kleine lammetjes gaan blatend mee. Een heel pasgeboren lammetje draagt hij met zachte handen. Hij komt een beetje naast ons zitten in de zon, het diertje moederzacht in den schoot van zijn japon gespreid. Hij heeft een door en door verpocht gezicht. Maar hij is toch wel een goed herdertje. Dus vragen wij hem naar den oogst. Heel goed. Allah heeft hem wel gezegend.

Wij bespreken ook economische quaesties. Zijn er geen dieven in Bittîr, die de oogsten stelen van de landen en des nachts de dieren uit den stal? „Neen, heer”, zegt het goede herdertje: „zulke dieven zijn hier niet. En wanneer zij er waren, zeker zou de natoer van ons dorp hen weten te vinden. Want hij is een wijs man. En hij zou hun de handen boeien. En hij zou hen zenden naar El Kuds, waar de Engelsen zijn”.

VIII.

En ziet, nauwelijks heeft het goede herdertje deze wijze woorden gesproken, of in het tooneelspel der eeuwigheid verschijnt de natoer. Dat is een platte-landsdiender. Hij draagt geen militaire kleederen. Maar een japon met een mooie sjerp, een schitterenden hoofddoek en een dikken stok. Wij zijn beleefd. En wij groeten: „Uw dag zij gezegend, o, boulies effendi”. Hij is wel geen „mijnheer politie”, maar het

is toch aardig, dat wij 't zeggen. Hij hurkt dus naast ons neder. Zeker wil hij een sigaret, twee sardientjes en een boterham. Hij bevestigt de opgaven van het goede herdertje aangaande het ontbreken van dieven te Bittîr. Adil Effendi stuurt nu het goede herdertje uit om sla te gaan stelen voor de paarden. Ze zijn daar fel op. Het zachte lammetje wordt dus neergelegd in 't zonnige gras. De natoer prijst Bittîr. Dieven zijn er niet. En waar vindt men zóó malsche sla! Een buitenkansje voor de paarden. Wij moeten maar dikwijls terugkomen.

IX.

Wij rijden terug. „Mijn vriend”, zegt Adil Effendi heel waardig: „ditmaal zullen wij niet den weg gaan, gelijk Baedeker dien aangeeft. Maar ook over Bethlehem zullen wij niet gaan. Daar dit voor u te ver is.”

En wij rijden, één achter heen, over allemaal smalle wegen, die geen wegen zijn. Volgebromd met stenen. Aan weerszijden de hoge bergen, basaltkraal, onbebouwd. Er grazen kudden zwarte geiten, uitgestipt tusschen de rotsblokken. Een herder. Wij zien hem niet. Maar wij hooren hem, die zingt, als een verre verzonken vogel. En er is weer het water. Dat welt en valt van overal. Beekjes en bronnetjes, die luidruchtig praten of weg fluisteren in schaduwen. En voortreffelijk dit dal bebouwd. Overal fijne groenten voor de stad. Het water heeft heel dit land anders gemaakt.

Langs dit verscholen binnenweggetje gaat verkeer slechts weinig. Een Bedoeïen op zijn machtig paard. Een jongetje op een breedgepakten ezel. Vrouwen gaande stil blootvoets, last op het hoofd. Late

middag. De schaduwen al diep in de dalen, klimmen duister op langs de hellingen van het geheuvelte naar waar de zon daalt. En de zon achter ons, wit en sterk zilver. Langzaam en peinzend rijden.

X.

De laatste halte in de bergen. Een boomgaard in een dalkom. Het gras hoog in den vochtigen grond. Alles al in lichte late middagschaduw en daarover geslagen de zware schaduwen van de boomen. Olijven. En een enkele grijze waterwilg. Hier de paarden ontbonden. En zij grazen. Wij zitten op een muurtje in een verloren tevredenheid. Zien de schaduwen dichter trekken. Niets zeggen. Niets doen.

De paarden zijn wijd afgedwaald. Ik roepen: „Schû-hada. Schû-hada”. En 't paard, kop-op, spitst de ooren. Draaft toe. En de lieve, trouwe kop over dat steenen muurtje, op mijnen schouder.

Dan opzitten. En over de vlakke naar huis. En dit is het liefste getijde van den avonddag. De zon heeft den hemel verloren. Maar er is de maan. Vol en van beslagen zilver. Heden is het veertien dagen in de maand Schebath. Morgen nieuwjaarsdag voor de boomen. Vanavond boomvruchtenfeest in het jongensweeshuis. Moe zijn, maar toch gaan.

Van verre zien wij, lichtgrijs tegen dun-blauwen maanhemel, het stadje Mâliha op zijn rotstop. En de tuin van Kâtâmon, waar de Grieksche patriarch des zomers woont in een landhuis. De wijzheid. De rust van aarde en hemel.

En de nachtkou. Nu gevoelen wij, hoe zalig warm het heden was.

En de paarden in steekdraf. Over de vlakke nu

landwegen. Zij loopen gaarne. Veel gegeten: haver, gras en fijne groenten, te Bittir waar geen dieven zijn. En weten op weg naar huis. Bekende velden en wegen. Het koffiehuis van den Griek. De Duitsche kolonie. In Jeruzalem branden al de lamplichtjes. Achmad, die de paarden opneemt. Thuis.

In het halletje de warme kachel. Thee en koekjes. Adil, dadelijk lekker, eet en drinkt en spint. En hij zegt het in een goede genade: „Mijn Vriend, ik geloof toch, dat wij vanochtend niet den weg zijn gegaan, dien het boek van Baedeker aangeeft.”

HET LAND VAN SAMUËL

Jeruzalem, 26 November.

Elke dag is een exceptie. Was het anders, hoe zouden wij het leven volhouden? Maar veertien dagen geleden, toen ik naar het land van Samuël rijden wilde met een waardige karawaan, twee dames en Adil Effendi te paard, en een dienstjongen op een ezeltje daarachter — o, de regen, die dien dag is losgebroken. Daarvoor moet ge hier zijn. De temperatuur ineens neder gevallen van achttien graden Celsius op acht. En een regenval van twee-en-zeventig milimeter op éénen dag. Den volgenden dag was de lucht leeg van wind en regen. Zuiver en stil. Een temperatuur weer van twaalf graden Celsius. En alle dagen daarna zijn mooie dagen geweest. De hof tuin om mijn kleine witte, huisje wordt weer droog. De Grieksche kindertjes spelen en schreeuwen er weder. Adil Effendi en zijn vriend herademen. Als wij nu den volgenden Vrijdag weder eens naar Nebi-Samwil probeerden te komen? Goed, zegt de vriend van Adil: „maar héél eenvoudig ditmaal. Geen dames en geen dienstjongen op een ezeltje.” Het hart van Adil Affendi strijdt. Zonder dames. Het is niet zoo aardig, maar men zal hem toch achten. Maar zonder jongen! Wie zal hem achten? En de achting wint het. „Mijn vriend,” zegt Adil Effendi: „het is mogelijk, dat wij uitgaan zonder de dames. Maar

het is niet mogelijk, dat wij uitgaan zonder jongen. Wie zal de paarden eten en drinken geven? Wie zal oppassen, wanneer wij rusten? Zal niet ieder denken, dat daar een Heer rijdt met zijnen dienaar? Men zal mij niet achten." En als wij het dan ten slotte eens worden. Want wij worden het altijd eens. Dan is mijn vriend Adil Effendi weer de chique tevredenheid zelve. Hij verzekert mij, dat het een groote dwaasheid is twee dames mede te nemen op rit. Zij laten zich altijd bedienen. Ook is de bergweg naar Nebi-Samwil veel te zwaar. Over het menu zijn wij het dadelijk eens: fijn wittebrood, eieren, een worst, een kip. En van die heerlijke zoete citroenen. Net watervaatjes uit den hemel. Geen cognac. „Neen", zegt Adil Effendi héél deemoedig en héél braaf: „geen cognac. Ik ben een Moslem."

II.

De ochtend is vochtig en koel. Een ochtend van Holland. Met een dunnen, lichtblauwen mist. En een witte zon als een maan. Op tijd. Wie ons ziet moet ons achten. Er is Adil Effendi met het mooie bruine paard. Zonder stofje tip en top. Hij heeft de fraaie rijlaarzen genomen van zijnen broeder Abdoel Salaâm, dat nog altijd Dienaar des Allerhoogsten betekent. Er is de mooie, zwarte staljongen, Ali, gezeten op een witgrijs ezeltje. Hij draagt natuurlijk geen Europeesche kleederen gelijk zijn meester. Maar een net gesteven en gestreken japonnetje. En een heel mooi mutsje op. Ook brengt hij mijn paardje mee, een kleinen, zwarten draver uit Beirouth. Wij, Arabieren, noemen zoo een paardje „ragwahn", dat doodeenvoudig „looper" betekent. Daarom betekent ook „roeg":

„duvel op”. Maar dat is maar een halfnet woord. Gij moet het niet gebruiken. Wij zijn dus allen zéér tevreden: de ochtend, Adil, de vriend van Adil, de kleine jongen Ali, de paarden en het witgrijze ezeltje. Ook onze oranje kater is héél tevreden. En wij zullen maar hopen de grijze poes van de burens óók.

Dan rijden wij. Van het weeshuis langs de Mizrachistische kweekschool en de Kunstschool van Betsalel, een buitenpad naar den Jaffaweg. Wij zijn dadelijk uit de stad, en dadelijk zijn er de bergen rondom. Wij komen twee Arabieren tegen met eene vrouw. De vrouw draagt een lange, zware ploeg op het hoofd. De kerels kuieren. Ik scheld hen uit, en zij schateren. Dan rijden wij rechts naar de buurt Machané Jehoedah, waar de Vrijdagsmarkt wordt gehouden. Het is duidelijk, dat alle marktgangers ons achten. 't Is dan ook niet van allen dag. Twee zoo mooie paarden en een zoo fraaie gesteven en gestreken staljongen op een witgrijs ezeltje. „Adil,” zeg ik, wonderlijk verzadigd: „Iedereen acht ons.” „Ja,” zegt mijn vriend Adil Effendi: „maar als wij nog twee dames bij ons hadden, óók te paard, dan zou iedereen ons nog meer achten.” Ali koopt nu fijne roode ramenassjes en dunne versche prei. Want mijn vriend Adil Effendi is wel bijna een Europeaan. Maar hij versmaadt toch een fijn rood ramenassje en jonge, versche prei met zout bij zijn boterhammen niet.

Dan rijden wij van de buurt Machané-Jehoedah af. Den Jaffastraatweg op. Het ziekenhuis „De Poorten der Gerechtigheid” langs. Ik zucht. Hoe lange dagen heb ik daar met den Dood gelegen? En Adil zegt iets, dat héél lief is. Hij zegt altijd iets, dat lief is, als wij langs het Gasthuis rijden.

III.

Rechts. En de bergen in. Hier zijn geen wagenwegen meer. Alleen de voetpaden, waarlangs de Fellachen naar hunne dorpen gaan. De zon is nu héél hoog gekomen en heeft alle schaduwen uit de dalen opgejaagd. Het is alles weer een blauwe hemel en vol van gloed. Dit jaar zijn de groote regens dadelijk begonnen, zonder de kleine. Het dorre land is al weer opgekomen. Er bloeien al bloemen, lichtblauwe en paarse. Er komt gras. Maar de kale bergen houden het water niet vast. Het holt af naar de wâdis. En ook de wâdis loopen leeg. Blijvende rivieren zijn hier niet. Na een week van zon als een zomerzon, is alles weder droog. Alleen aan het land zien wij, dat zijn dorre dagen voorbij zijn. Als de regen dóórzet, zullen ook weldra de wellen weder openbreken. De weg windt zich de bergen op, de bergen af. Wij rijden smal en voorzichtig. Losse huizen, zooals die in Holland zijn, die ziet men niet. Er zijn de dorpen op de heuvels. Maar daarbuiten niet. De menschen zijn blijkbaar bang geweest in dit onveilige land, te wonen buiten de dorpen. Hun land ligt daardoor dikwijls héél ver van hun woonhuis af. En een boerderij, te midden van haar werkvelden, dat zien wij hier nog niet. Het land lijkt daardoor héél verlaten. Dadelijk buiten een dorp, dan is er niets meer. Voor het onderwijs is dat gemakkelijk. Een school in ieder dorp en alle kinderen in het bereik.

En ineens: als wij rijden, heeft mij de Eeuwigheid bevangen. Het is een héél wonderlijk gevoel, waarover ik niet denken en niet spreken kan, omdat alle denken en spreken tijdelijk is. Misschien, als ge ook eenmaal naar het Land van Samuel rijden

zult, met Adil Effendi vóór u op het bruine paard, en Ali achter u op den kleinen ezel, dat dan de Eeuwigheid ook u bevangen zal. De wereld lijkt nu heelemaal van speelgoed. En het rijden is als een droom.

Het ochtendmaal is een verhaal. Adil Effendi vindt een héél mooi plaatsje. Een veld tusschen zonnige steenwallen. De paarden worden dus losgebonden. Zij krijgen eten in mooie kemelsharen etens-zakken. Arabisch huiswerk, dat natuurlijk wel door fabriekswerk zal worden verdrongen, maar waarover wij ons nu nog verheugen. En het ezeltje, omdat het maar een gehuurd ezeltje is krijgt niets. „Een ezeltje”, zegt mijn vriend Adil Effendi: „et alleen des morgens en des avonds. Als men hun eten geeft onderweg, worden zij lui. Ook is het een dwaasheid den ezel van een ander eten te geven”. „Ja”, zegt Ali: „dat ware een dwaasheid. Wie 't weet zal om ons lachen”. Wij zitten op een mooie, grijs-geweven deken. En Ali van ons af op een zonnig, steenen walletje. Maar hij krijgt eerlijk van alles: het brood, de eieren, de zoete citroen. De fijne, roode ramen-sjes. En de frissche, jonge prei, die men eet, gedoopt in zout.

IV

Dit is Bet Ikxa. Een héél klein hoopje huizen, vlak bij Nebi-Samwíl. Chaplin stelt dit Bet Ikxa gelijk met Eben Haëzer, waarvan gesproken wordt in I Samuel IV:1 „En Israël toog uit den Filistijnen te gemoet ten strijde, en legerde zich bij Eben-Haëzer, maar de Filistijnen legerden zich bij Afeh”. Condey zoekt dit Eben Haëzer in Deir el Azar. En Afeh in Fikieh, dicht bij Bab-el-Wad aan den weg van Jeru-

zalem naar Jaffa, waar de bergen van Juda dalen naar de vlakke van Saron.

Maar dat is alles lang geleden. Nu is Bet Ikxa een voddig hoopje huthuizen. Maar wel heerlijk, luchtig op een heuvel met zijn verre uitzichten de vlakke in. Wij brengen een bezoek bij de vrouw van Mohammed, den Arabier van het jongensweeshuis. Zij woont in één krottenhofje met de twee vrouwen van Galed, den Arabier van het meisjesweeshuis. Het geheele hoopje huizen, dat Beth Ikxa heet, loopt natuurlijk leeg om ons te zien en ons te achten. De vrouw van Mohammed is de vrouw van den dag. Zij krijgt een geschenk van een shilling. En de twee vrouwen van Galed krijgen samen een shilling. Akil, de oudste zoon is aan het ploegwerk, op dezen mooien dag, dien Allah zeker voor de ploegers geschapen heeft. Zijn zusje, Hamda, is aan de waterwel. Zij is vandaag niet naar school, omdat het Vrijdag is en Beth Tiksa geen school heeft. Iedereen is tevreden.

Wij zijn bij de waterwel gekomen. En dit is de dochter van Mohammed, die lui en langzaam een Amerikaansch petroleumblik met het welwater vult. Ik herken haar. Maar zij herkent den chawadja niet, ofschoon wij elkander nog pas heben gezien, toen zij in het weeshuis is gekomen om haren vader Mohammed aan te zeggen, dat de Muchtar van het dorp heeft aangemaand tot betaling van drie pond grondbelasting. En gedachtig aan het mooie bijbelverhaal, dat wij pas hebben gelezen, zeg ik: „Laat mij toch een weinig waters uit uw petroleumblik drinken”. Had zij nu gezegd: „Drink, mijn heer. Ik zal ook voor uw zwart Arabisch loopertje putten. En ook voor het mooie, bruine paard van Adil Effendi. En ook voor het ezeltje, waarop Ali rijdt. Ofschoon het eene

dwaasheid is, het ezeltje van een ander water te geven. Totdat zij voleindigd hebben te drinken". Dan hadden wij haar wellicht een gouden voorhoofdsiersel gegeven, zwaar een halve sikkkel. En twee armringen aan hare handen, gewicht tien sikkelen goud. Maar de dochter van Mohammed antwoord heel eenvoudig: „Als ik twee piaster krijg". Ali slaat zijn handen boven zijn moorzwarde hoofd samen. Adil kijkt boos. En ik berisp haar: „Gij dwaze Hamda! Ziet gij niet, dat gij spreekt tegen een van de chawadja's uit het weeshuis, waar uw vader werkt? Zeker zullen wij straks op onze paarden terugrijden naar El-Kuds. Wij zullen uwen vader Mohammed vertellen, welk een dwaze, onbeschaamde dochter hij heeft. Zeker, dat hij zich schamen zal. En zeker, dat ook uw broer Ahil zich schamen zal." En dan doet de dochter van Mohammed, wat alle dochters van alle Mohammeds in deze omstandigheden zouden hebben gedaan: zij slaat haar rok over haar hoofd en holt huilend den heuvel af.

V.

Wij nu zijn weder gezeten op paard en ezeltje. En wij zijn gekomen in Nebi-Samwil: De profeet Samuël. Het oude Mizpah.

Aan de plaatsnamen kent gij het land. Het oude Holland is een laag land. Gij vindt er de namen dam, sluis, broek, voord. Dit Land van ons is een land van heuvels en waterbronnen. En Mizpah beteekent: „hooge uitkijkplaats". De M is in Hebreeuwsch en Arabisch een dienstbare letter. En de stam is Z (= de emphatische S.) P. H. Oudtijds behoorde de stad tot den stam van Benjamin. (Josua XVIII:26.) Koning

Asa maakte er eene sterke stad van. (I Koningen XV:22.) Gedalia was er landvoogd van Nebukadnezar na de verwoesting van den Eersten Tempel en werd er vermoord. (II Koningen XXV: 23—25. Jeremia XL:10 en XLI). Het was een vergaderplaats van het Volk, blijkbaar min of meer heilig. (Richteren XXI:1). Samuël verzamelde het Volk te Mizpah en sloeg de Filistijnen. (I Samuël VII:5—12). In den tijd van Nehemia bouwden de mannen van Gibeon en die van Mizpah aan de werken van Jeruzalem. (Nehemia III:7.)

Dat Nebi-Samwil het oude Mizpah is, werd vastgesteld door den Amerikaan Edward Robinson (1794—1863). Hij heeft precies gedaan, wat wij allen doen moeten. Hij heeft het land bezocht. Hij heeft het Land beleefd. Hij heeft de lijnen van de bergen en dalen teruggevonden. Men kan de Heilige Schrift alleen lezen in het Heilige Land. Al de andere landen zijn duister.

VI.

Het dorp is eigenlijk niets. Er zijn nog héél oude muren in de rotsen uitgehouwen en groote bouwstenen, waarschijnlijk uit den tijd van Asa. In de twaalfde eeuw en later vormde zich de legende, dat deze plaats Ramathaïm-Zofim was, de geboorteplaats van Samuël (I Samuël I:1) ofschoon dit in Efraïm moet hebben gelegen. Gelijk ook blijkt uit den tocht van Saul naar Samuël, op zoek naar de verloren ezelingen (I Samuël IX). De kruisvaarders hielden de plaats voor het oude Silo. Zij bouwden er in het midden van de twaalfde eeuw een kruiskerk. Thans de Moskee. Maar de moskee is nu zwaar beschadigd

in den laatsten oorlog, zoo door de Turken, zoo door de Engelschen. De minaret is afgeschoten. Een deel van het dak in puin. Maar men herstelt weer.

Bij de moskee, hoog op den heuvel gelegen, stijgen wij af. Want Adil Effendi kent den sjeikh, die de moskee bewaart. Zeker zal hij ons de moskee nu laten zien. En ook het graf van den profeet Samuël, dat anders ongaarne aan ongelooovigen wordt getoond. De waarde sjeikh komt ons reeds tegemoet. „Mijn vriend”, zegt Adil Effendi: „spreek nu geen Arabisch ... hij zal u niet achten... Fransch of Engelsch kunnen wij spreken met zooveel fouten als wij maar willen. Hij verstaat het niet. Hij zal ons achten”. Adil verzekert nu den waarden sjeikh, dat ik de eigenaar ben van de grootste courant, die ooit in Holland is vertoond. Ook zou zonder mij de Jeruzalemsche rechtsschool allang te gronde zijn gegaan. Hij verzekert mij, dat deze sjeikh een groote sjeikh is. Van eene beroemde Jeruzalemsche familie. Maar hij spreekt een tikje los en een tikje slordig. Want een sjeikh is toch maar altijd min of meer een schnorrer. En hij, Adil Effendi is wel geen Husseini, geen Danidi en geen Naschischibi. Maar zijn vader was toch een rijk man. En hij heeft aandeel in land, in huizen, in paarden en in stallen. Maar het ezeltje is gehuurd. Wij mogen nu het graf van den profeet zien. Een tombe met groen laken bekleed in een leege, bleeke, hal. Wij krijgen ook een kopje koffie.

VII.

Dan gaan wij naar het platte dak. Wij zien het uitzicht, wonderbaar. Wij zien den heuvel van Ramallah, waar de Christenen wonen. En het dorpje Bêth Hanînâ,

waar wij straks heen zullen rijden. De heuvel Tel-el-Fûl, het oude Gibeon Benjamin (Richteren XIX:5). En de bergen over den Jordaan, waar Moab is. In het Zuidoosten het mooie speelgoed van den Olijfberg en van Jeruzalem. De rondgekopte Frankenberg, waar de kruisvaarders hebben gestreden tegen de Mohammedanen. En Bethlehem, Lifta, waar het water is. Een hoopje huizen. Ramla. Een streepje van geel: de duinen. En daarachter de Middellandsche zee.

Heel het Land ligt voor ons open. Wie lezen kan, leest hier de Heilige Schriften met een eeuwig gemak. Dit dorp, dichtbij, maar wat lager, is El Jib. Het oude Gibeon, waarvan de bewoners Jozua zoo leelijk en listig hebben beetgenomen. (Hoofdstuk IX). Bij den vijver van Gibeon ontmoetten elkander Abner, de zoon van Ner met de troepen van Isboseth en Joab, de zoon van Zerûja met de troepen van David. (II Samuël II:12). Ook Jeremia (XLI:12) spreekt van „het groote water, dat bij Gibeon is”. Nog altijd vindt men waterwerken bij El Jib. En ik lees dit Land, wonderlijk bevangen.

Wij nemen afscheid van den sjeikh. „Mijn vriend,” zegt Adil Effendi, wanneer wij weder rijden: „leer van mij nu, hoe men omgaat met deze sjeikhs. Wij hebben nu het graf gezien. Wij hebben een kopje lekkere koffie gehad. En gij zijt boven op het dak geweest, ofschoon het eene dwaasheid is, zich zoo te vermoeien voor niets. En een baksjisj heeft hij niet gewild. Waarom? Omdat wij gekomen zijn als groote heeren met een jongen, die achter ons op een ezeltje rijdt. Hij acht ons. Maar als wij gekomen waren zonder ezels en zonder jongen, hij zou ons niet hebben geacht. En wij zouden het graf niet hebben gezien. Vergeef mij nu, dat ik zoo vrijmoedig met u spreek.

ofschoon gij zooveel ouder zijt. Maar in uw land zijn, geloof ik, geene sjeikhs. Hoe zult gij weten, hoe men met hen omgaat?"

VIII.

Bêth Hanînâ is maar een héél klein hoopje dorp. Misschien is het Elon beth Hanân (I Koningen IV:9) of Anánja, waarover geschreven staat (Nehemia XI:32). „De kinderen van Benjamin woonden in Anáthoth, Nob en Ananja”. Anáthoth, de Stad van Jeremia, is het tegenwoordige Anata. Nob, waar David henenvlucht voor Saul, (I Samuël XXI) is misschien het tegenwoordige Scha’fat, tusschen Jeruzalem en Ramallah, twintig minuten van de Stad af.

Tegen den middag legeren wij aan den heuvel, waar het dorp van Er-Râm bouwt, door Robinson gelijkgesteld met Rama. Het beteekent „Hoogte” ongeveer gelijk „Mizpah”, een naam, die veel voorkomt in dit heuvelend land. En daardoor is veel verwarring ontstaan. Dit Rama behoorde, evenals Gibeon en Beëroth tot den stam van Benjamin (Josua XVIII:25). Het wordt genoemd in de geschiedenis van de vermoorde vrouw (Richteren XIX:13). Jesaja ziet het bevend voor Sanhéribs leger (Jesaja X:29). Hoséa noemt het in zijne vermaningen (Hoséa V:8). In Ezra’s tijd keerden zijne bewoners uit de Babylonische ballingschap terug (Ezra II:26). Basa, de Koning van Israëel, versterkte Rama als een vesting tegen Asa, den Koning van Juda (I Koningen XV:17). Jeremia denkt er het graf van Rachel: „Er is eene stem gehoord in Rama, eene klage, een zeer bitter gewezen. Rachel weent over hare kinderen; zij weigert zich

te laten troosten over hare kinderen, omdat zij niet zijn" (Jeremia XXXI:15). Dat het graf van Rachel te Rama was, staat hier niet. Het is ook strijdig met Genesis XXXV 16—19, waar staat, dat Rachel is begraven aan den weg naar Efratha, hetwelk is Bethlehem. En met Genesis XLVIII:7. Daarentegen spreekt Samuël weder van „het graf van Rachel, aan den landpale van Benjamin". Er is natuurlijk over deze vraag veel geschreven. Een héél makkelijke oplossing is wel deze: Efratha in Genesis te beschouwen als een schrijffout voor Beëroth, dat in het Hebreeuwsch met dezelfde letters geschreven wordt, en in Benjamin ligt. De verklaring „dat is Bethlehem" zou dan later zijn bijgevoegd, omdat men geen plaats Efratha kende. De jongere profeet Micha schrijft: „En gij, Beth-lehem Efratha! zijt gij klein om te wezen onder de duizenden van Juda? (Hoofdstuk V:I).

IX.

Ik denk over al deze plaatsen met angstige verlegenheid. Het land overziende, lees ik een boek. Lees ik verkeerd en gevaarlijk? Mijn vriend Adil Effendi heeft geen last. Hij heeft het middagkamp opgeslagen aan den heuvel, waarop Râm ligt. De mooie paarden eten weer begeerig uit de fraaie Arabische haverzakken. Het ezeltje, dat nog altijd aan een ander toebehoort, krijgt weder niets. Het staat, o, zoo lief en droevig, aan een klein boompje gebonden. Adil verzekert mij nogmaals, dat ezeltjes niet willen loopen, als zij eten onderweg. „Ja, heer," zegt het zwarte smoeltje van Ali: „Adil Effendi heeft gelijk... ezeltjes loopen alleen als zij honger hebben." Dien

middag heeft het zwarte smoeltje van Ali een kippenpootje gegeten.

En in dit Heilige Land doen wij allerlei doodgewone dingen: liggen op een grijze paardedeken, eten van een koude kip. Wij hebben ook nog fijne prei, zoete citroenen en olijven in mosterd. Hierboven bouwt Rama. Dit is de weg naar Sechem, dat nu, Nabloes heet. Dit is Adil Effendi. En dit ben ik, ik, ik.

Maar de Sabbath roept ons naar Jeruzalem. Het is drie uur. Nu niet meer dralen. Voor vieren binnen zijn. Wij zullen wegdraven langs den grooten straatweg. Geen sprake, dat een ezeltje, zelfs een uitgehongerd ezeltje, ons zou kunnen bijhouden. Dus nemen wij afscheid van Ali, die nog altijd moorzwart is. En van het ezeltje, dat nog altijd aan een ander toebehoort. En wij draven daarheen. Langs Scha'fat, dat eenmaal Nob was. En de stad in. Wij zien, dat het dicht bij den Sabbath is. Mijn Joodsche vrienden gaan al naar huis. Wij draven, en wij groeten links en rechts: „Schalom, schalom.” De menschen kijken. Wat mooie paarden. Zoo mooie paarden zijn zeldzaam in Jeruzalem, dat Adil Effendi El-kuds noemt.

En lang voor vieren staan wij stil voor de poort van mijn hof tuin. In het weeshuis daarnaast spelen nog de jongens. Geen gebeden begonnen? Adil Effendi is al in onderhandeling met een straatjongen over het naar den stal brengen van mijn zwart dravertje. Want als hij dat zelf deed, wie zou hem achten?

HET GEVAAR

Avond en donkere maan. O, ik heb de maan nooit zoo mooi en zoo belangrijk gevonden als te Jeruzalem, waar zoo goed als geen straatverlichting is. En ik ben op weg naar het Schaäre-Zedekhospitaal, ver buiten de stad aan den straatweg naar Jaffa. Ik weet den weg wel in den donker. Maar toch wilde ik dat de maan er was. Groot varen de wolken door den hemel boven de Stad. Aan open hemel staan de sterren. Maar plotseling de wolken weer daarvóór. De wind waait over het open veld tegenover het gebouw der Russen. Ik sidder. Wat is er? Wind en wolken boven een Stad. Moet ik daarvoor dan bevreesd zijn? Men heeft mij voorspeld, dat ik mijn natuurlijken dood hier niet sterven zal. Dwaasheid. Als ik den man twee piasters meer gaf, voorspelde hij mij een Joodsch Koninkrijk van Dan tot Beërsebah. Maar zie, — vóór mij op den weg. Een wolk? Het is donker en groot. Het beweegt. Het nadert. En terwijl het nadert wisselt het voortdurend van vorm. Breeder. Smaller. Langer. Korter. Paarden zijn het niet; het is laag bij den grond. En het gaat geluidloos. Zijn het Arabische roovers, die een aanval beramen op de stad Jeruzalem? Neen, het is een kudde schapen. Ze zijn nu nabij. Ze loopen op korte wollen pootjes geluidloos. En ze woelen voort-

68

durend door elkander heen. De herdersjongen achteraan met zijn hond. Het gevaar is geweken. En nu maar stevig doorgestapt. De wind waait over de velden en vaart de wolken jagend langs den hemel boven Jeruzalem. Ik kijk achterom. Neen, er is waarlijk niets te zien, dan de kudde schapen, die verdwijnt, loopend geluidloos op hun korte wollen pootjes.

EEN SABBATH IN JERUZALEM

Jeruzalem, 26 Mei.

Neen, dien Vrijdagmiddag, toen ik mijnen brief over de „Jonge Arbeider” geëindigd had, ben ik toch niet ten gebede naar den Klaagmuur gegaan. Ik kan niet onder woorden brengen, waarom ik niet ging. Maar ik ben niet gegaan. Waar dan? Naar het meisjes-weeshuis van mevrouw Zilversmit. Er was een onrust in mijn hart. Een angst. Een verlangen. Bij den Klaagmuur zou ik misschien in snikken zijn stukgebroken. Of ik zou mijn hoofd en mijn handen tot bloed hebben geslagen, in één behoefte om de onrust, den angst, het verlangen te breken. De Klaagmuur is in deze drie maanden, dat ik hier woon, het overheerschende van mijn leven geworden. Ik kon niet gaan, dezen Vrijdag.

Maar het meisjesweeshuis is altijd lief en altijd troostend. Naast den Klaagmuur, het Goddelijke, geweldige, onverbiddelijke, mijn Geweten, is het meisjesweeshuis het lieve, troostende, het menschelijke geluk, dat wel heel kort duurt, maar daarom niet minder er is geweest.

O, Jeruzalem, laat de menschen hier doen, al wat menschelijk is, toch blijft gij Gods geliefde, Zijn Stad. Laat mijn hart maar zwaar zijn van onrust, angst en van verlangen, nooit zal ik hier ongelukkig zijn. En

gelukkig? Ach, in onrust geboren, in onrust verloren, en wat men gewoonlijk geluk noemt, heeft het leven mij niet veel gegeven.

Maar de lentezomeravonden van dezen tijd. De Vrijdagavonden. De Zaterdagavonden. Ik ben om zes uur op weg gegaan. Heel den dag is het heet geweest. Maar de avondwind. Hij waait de hitte vaneen. Hij kust mijn mond en mijne wangen. En zou ik dan niet heel ondankbaar zijn, wanneer ik niet terugkuste? De avondschatuwen beginnen al. Heel teeder en heel geheimzinnig. De wind wuift de toppen van de boomen in den tuin van de burens van het weeshuis.

Challed, de goedgezinde Arabier, opent de poort. Hoe gaat het hem? Heel goed. Als ik tevreden ben, is hij ook tevreden. Dan vraag ik hem, hoe hij heet. Ja zeker vraag ik hem dat. Ik weet het wel. En gij allen weet het ook, dat hij Challed heet. Ik vraag het alleen maar bij wijze van oefening in het Arabisch. Hij antwoordt dus: „mijn naam is Challed.” Heel dikwijls vraag ik hem ook, hoe oud hij is en waar hij is geboren. Maar vandaag vraag ik hem dat niet, omdat ik vind, dat ik genoeg heb bijgedragen tot de ontwikkeling van de Arabische taal.

In den tuin, op de stoep, in de hal, de veertig meisjes. Die krijgen samen één groet: „Vrede voor alle meisjes”. Maar de kleine Simcha, onze groote Vreugd, krijgt een groet apart: „Vrede, mevrouw Simcha”. Zij protesteert heel ernstig met den ernst van tusschen drie en vier: „Ik ben geen mevrouw, alleen maar Simcha”. Ook goed: „Vrede, alleen-maar-Simcha”.

Het wordt moeilijk: „Nee, u moet niet zeggen: „alleen-maar-Simcha, maar Simcha”. Zij zucht. Ik ben heel dom. Waar is de onrust, de angst, het verlangen?

Ja, maar waar is de hitte van den dag, als de wind hem wegwaait?

Het is tijd geworden. De moeder der veertig moederloozen heeft het Sabbathlicht aangestoken, en zij heeft het Sabbathlicht ingezegend, zooals onze moeder het deed, toen wij nog kinderen waren in haar huis. De meisjes, twee aan twee, staan in de hal, om te gaan naar de eetzaal. Eerste twee: Simcha en Mathilda, nog altijd samen geen acht jaar, ieder aan Moeders hand. En dan verder naar de grootte. Bijna heel achteraan: Rachel Blumenfeld, die al twaalf jaar in het Huis is, postzegels verzamelt, op het gymnasium gaat, prachtige Hebreeuwsche opstellen schrijft en het handschrift van Ben-Jehoedah lezen kan. Zij is in 't bijzonder belast met de zorg over Simcha, die nog in een kinderstoel zit. En wanneer wij dan allen gezeten zijn en wij zingen samen de heilige Sabbathzangen, waar is dan de angst, de onrust, het verlangen? Waar de hitte is des daags, wanneer de avondwind uw wangen kust.

II

De Sabbathmorgen is mild en stil, wanneer ik vroeg in den morgen ten gebede ga naar het jongensweeshuis, waarheen ik de wegen nu al weet. Welke is de afdeeling van de week? „Volgens mijne wetten”, de laatste afdeeling van Leviticus. Het is de afdeeling, waarnaar te luisteren menigeen onzer zwaar zal vallen, want zij bevat de vermaningen en de rampen, die over ons zullen komen, wanneer wij afdwalen van Gods leer. Wonderlijke menschen zijn wij toch! Wanneer van de Leer en de Profeten (wier Taal ons tegenwoordig geslacht maar zeer slecht verstaat!) niet alles

precies uitkomt, zooals wij het in ons onverstand verstaan, dan zeggen wij: „het is alles een onwaar denkfel”. Maar wanneer het wel uitkomt, (en hoeveel waarschuwingen en vermaningen zijn vervuld aan ons en aan ons Volk), dan zeggen wij: „’t komt uit bij toeval”.

Voor Haftarah lezen wij dezen Sabbath Jeremiah 16 vers 19 tot 17 vers 14. Ik lees veiliger Jesajah dan Jeremiah. De taal van Jesajah is zachter, troostender. Die van Jeremiah is zwaar, dreigend. Er is één regel in deze Haftarah, dien we alle dagen zeggen in het morgengebed en de Sabbathdagen in het middaggebed: „Geloof zij de man, die op God vertrouwt. Dan zal ook God zijn toevlucht zijn”. Wonderlijk welk eene onschatbare gevoelswaarde deze woorden krijgen. Het Woord behoudt iets van iedere ontroering, waarmede het ooit is uitgesproken en ooit is gehoord. En wonderlijk is het deze dagelijksche woorden, waarvan wij de afkomst dikwijls nauwelijks weten, te lezen in verband met de woorden, waarmede zij door den Profet het eerst zijn gebruikt. Het slot van de Haftarah is de teedere smeekbede, want niet altijd is de taal van Jeremiah dreigend en zwaar: „Genees mij, God, en ik blijf genezen, help mij, mijn God, en ik blijf geholpen, want gij zijt mijn Heil”. Er is een wonderen-diepte in dit woord. Zooals een boog steunt op zijn kolommen, zóó steunt deze Zin op zijn werkwoorden. Is het eerste werkwoord „genezen” resultaatief, dan is het tweede duratief, Is het eerste daarentegen duratief, dan is het tweede inchoatief. Zoo ook het werkwoord „helpen”. En, zult ge nu wellicht vragen, „wanneer gij u zóó signifisch op het Profetenwoord bezint, lijdt daar dan de schoonheid en de vroomheid niet onder?” En ik antwoord: „neen, want wetenschap, schoonheid

en vroomheid zijn één." Zooals alle zinnen één zijn, En wat is dan de Ziel? O, dwaze vrager: laat uw mond kussen door den wind, kus den wind terug en vraag niet meer.

Van het weeshuis wandel ik dan naar huis terug. En ik ben niet meer uitgegaan, dien dag. Ik heb de Afdeeling van de week nog eens gelezen. En de Haftarah van de week. En ik heb gezien, wat de Haftarah van de volgende week ons geven zal: Hosea 1 vers 10 tot 2 vers 20. Hosea is niet de Profet, dien wij alle dagen lezen. Wij hebben de waarde van zijne zware woorden verloren. Maar ook deze Haftarah brengt aan het einde woorden, die wij alle dagen zeggen, wanneer wij de Gebedsriemen leggen om onze linkerhand: „Ik zal u voor eeuwig aan Mij verbinden; Ik zal u aan Mij verbinden in waarheid en recht, in weldadigheid en in erbarmen. Ik zal u aan Mij verbinden in trouw en dan zult gij God erkennen”.

O, het is heel iets anders, of men de Profeten leest te Amsterdam, of dat men de Profeten leest te Jeruzalem. Holland is een heerlijk land. Ik heb dat ook vroeger wel geweten. Mijn gedicht: „De Roem van Holland”, heb ik met evenveel vreugde ontvangen als mijn gedicht: „Aan den Heiligen Sabbath”. En Amsterdam is een prachtige stad. Een gedicht: „De Roem van Amsterdam” zou ik gaarne schrijven. En terwijl ik u dit schrijf, is het mij, alsof iemand mij belooft, dat ik het gedicht ook schrijven zal. Weten de kleine Georges en de groote Max nog, hoe dikwijls wij des Zaterdagmiddags het licht en de schaduw hebben bewonderd van den Amstel en van de Prinsengracht? Gisteren heb ik daar nog lang over gedacht. Wel een beetje met weemoed, Max, Georges en al de anderen. Want ik vergeet de vrienden niet. Ja, Am-

sterdam is een mooie stad. Maar de Profeten moet men lezen te Jeruzalem.

III

Laat in den middag ben ik toch uitgegaan. Ik wilde het middaggebed zeggen bij den Klaagmuur. Dan wachten tot het avond is, en de drie eerste sterren staan aan de stille lucht. Dan het avondgebed.

De dagen zijn hier al ongenadig heet. Maar de avonden en de avondwind. Wanneer ik nu mijmerend dwaal van het Herzhuis naar de Jaffapoort, dan zie ik den avond aankomen van ver, heel ver. De schaduw en dalen van de heuvelen in de dalen. Er is één innige verteederling. Ik ben het niet meer, die dit beleef, Ik ben het alleen, die dit beschouw, in blijde duizeling, een wonderspel.

En bij de Jaffapoort. Het werk geëindigd. De werkers mild en stil. Het bonte gewoel en toch alles rustig. En dan de weg naar den Klaagmuur, dien ik al ken, ochtend, middag en avond. Daar zit Ibrâhim met de bloote pootjes op vaders groenten-nisje. Zeker heeft Ibrâhim veel gewerkt vandaag. Nu rust hij en zijn bloote pootjes schommelen mijmerend. Alles is nu goed en vredig. Ik wensch Ibrâhim een goeden avond, gelijk dit in mijn Arabisch leerboekje geschreven staat. En Ibrâhim wensch mij een goeden avond terug, gelijk dit geschreven staat in zijn lief, goed hartje. Alles is er weer als altijd, en toch weer anders, heel anders, de Man, die in Mekka is geweest en het Specerijenstraatje en de rookers, spelers, barbiers en straatjongens in het straatje, dat daalt naar den Klaagmuur.

En daar is Hassan, het Marokkaansche Moortje. Heel de buurt bij den Klaagmuur wordt door Marok-

kanen bewoond. Hasan is een van de raadsels van mijn raadselachtig leven. En wel een beetje wreed raadsel. Want hij is, geloof ik, heelemaal geen mooi Moortje. En toch trek ik hem een beetje voor boven al de andere Moorsche schooiertjes. Maar hij heeft een aardig snuitje. Vooral als hij Arabisch spreekt. Dat versta ik niet goed. Ik ben pas begonnen litterair Arabisch te lezen. Moeilijk genoeg. Maar of ik het ooit tot straatjongens-Arabisch brengen zal? Hassan spant zich vreeselijk in, dat ik hem maar goed begrijpen zal. Zijn donkere oogen spreken fel mee. Ik vind hem wel aardig. Maar ik wilde ook wel, dat hij niet woonde bij den Klaagmuur. Herinneren sommige Amsterdammers zich nog de lezing, die ik eenmaal hield over het Grieksche ideaal van schoonheid, tegenover het Joodsche ideaal van vroomheid? O, een Grieksche schoonheid is Hassan heelemaal niet. Hij is maar een Moortje, een Marokkaansch Moortje. En toch wilde ik wel, dat hij niet woonde bij den Klaagmuur, en dat hij niet vroeg en vleide om een heelen piaster of om een halven piaster, juist op den weg naar de gebeden. O, hij kan het niet helpen. Dit is een der ondoordringbare sectoren, waarvoor wij het woord Toeval gebruiken, omdat al onze causale puntverzamelingen er buiten blijven. Dit nu zijn dingen, waarover ik met Hassan niet spreek. Ik geef hem een heelen piaster, of ik geef hem een halven piaster, of ik geef hem niets. En ik denk aan mijnen Zionistischen vriend, aan wien ik een exemplaar gaf van *Het Joodsche Lied* met deze woorden: „En acht geen schoonheid boven Heiligheid.”

DRIE WEKEN TE JERUZALEM

Jeruzalem, 11 Augustus 1919.

Dit zijn de drie bedroefde weken midden in den zomer. Tusschen den zeventienden Tammoez en den negenden Ab. Wij gedenken, dat in dienzelfden jaartijd, tweemaal Staat, Stad en Tempel werden verwoest. Eenmaal door de Babyloniërs. En zeshonderd jaar later door de Romeinen.

Wij vasten den zeventienden Tammoez. Wij vasten den negenden Ab.

O, het wreede vasten hier in de hitte. Niet de honger. Maar de dorst. De donkere koortsende dorst. Die de lippen verdort en afplukt. Den mond droogbrandt. Genadeloos martelt in de stikkende, wild-slikkende keel, tot die gaat bloeden.

II

Den achttienden Tammoez. Avond en zoel. De maan weinig minder dan vol, rood en jammerlijk dien avond. Gedenkt de maan? Ik heb de Stad verlaten. Den weg naar den Olijfberg heen. Het is laat en stil. Alleen de honden blaffen. Hier heeft Titus gelegerd, met tachtigduizend man tegen eene Stad. Bij den Scopusberg. En op den Scopusberg bouwen wij thans een Universiteit. Het is nog geen tweeduizend jaren

later. De bergheuvelen zachtaardig gelijnd in het manelicht. De dalen. De wegen. De wind. Waar was die wind, toen Titus legerde? Hij bouwde wallen langs de stad, zoo hoog als de stadsmuren. Hij slingerde steenen, geweldige blokken hout de Stad in. Maar wij waren dapper. Wij deden uitval na uitval. Weet gij, dat wij zóó dapper waren, dat Romeinsche soldaten uit bewondering naar ons overliepen en Joden werden? Denkt gij, dat wij altijd bleeke, bevreesde Ghettojoden waren? Luister naar den wind, onder de jammerende roode maan, langs de dalen en de wegen van den Olijfberg. Titus heeft een wal om de geheele stad getrokken, ommetrek van twee uren. Opdat niemand des nachts uit zou sluipen en eten zou halen. Toen is de Stad verworgd. En op den negenden Ab heeft het Vuur van Gods straf den Tempel verslonden. Toch leggen wij nog des avonds in de gebeden ons hoofd op de Steenen van den Klaagmuur. En ik bewaar twee steentjes: één stukje van den Triumfboog van Titus in Rome. Een stukje van den Klaagmuur.

Laat in den avond, neen ik was niet bang, ben ik langs de wegen van Silouân gegaan. Hoor, daar valt het water van de bron. Waar was het water, toen Titus de Stad verhongerde en verdorstte? Ik vraag het water. Maar het water verstaat mij niet. O, mijn God, wat is God, wat is de Eeuwigheid, wat is Titus, wat is het Joodsche volk? Ik wordt bang in den nachtwind onder de jammerlijke maan. De schaduw en bewegen. Zij sluipen. Zij bespringen. De Stad, na twintig eeuwen, slaapt en glimlacht.

III.

De drie weken. Iederen avond, wanneer wij bidden

bij den Klaagmuur, zien wij de maan smaller. De nachten donker. Onze harten zijn bedroefd en stil. De maand Ab begint. De laatste negen dagen. Wij eten geen vleesch. Wij rouwen. Wij laten haar en baard groeien. Groot en geweldig dreigt de Dag, de geteekende Dag van ons Volk.

Den Sabbath te voren. Ik ben des Vrijdagsavonds de gast in het meisjesweeshuis. Er hangt eene zware droefheid. De groote meisjes kennen de beteekenis van deze weken en dagen. En de kleine meisjes gevoelen het. Zij rouwen. Zij dragen niet de witte kanten Sabbath-kraagjes. En de tafelgezangen en gebeden gaan zwaar op den klaagtoon, die reeds van den negenden Ab is.

Sabbathmorgen. Het jongensweeshuis. Het is altijd stil onder de gebeden. Maar nu is het angstwekkend stil. En de Haftarah: Jesajah I van het begin tot vers 28. De heer Zilversmit leest, zooals men in Holland leest. De woorden slaan geweldig. De aanroeping van Hemel en Aarde als getuigen. De verwijten aan het heillooze volk. En toch het milde. Altijd is Jesajah de milde. Jeremiah is de geweldige, donkere. En ook deze zware Haftarah eindigt in woorden, waardoor de genade van God ruischt: „En ik zal uw rechters herstellen als in het begin, en uwe raadslieden als vroeger. En men zal u noemen: Stad van Gerechtigheid, Stad van Trouw. Zion zal in Recht verlost worden, die tot haar wederkeeren in Rechvaardigheid.” Als wij moe zijn, als wij bedroefd zijn, dan luisteren wij naar deze milde woorden, als naar den wind, die waait door de dalen van den Olijfberg. Als wij dorstig zijn, dan drinken wij van deze woorden als van het water van de bron van Silouân.

IV.

De dag. De geteekende, de gevreesde dag. Het is avond van den achtsten Ab. Wij hebben ons laatste eten gegeten en wij hebben ons laatste water gedronken. Honger en dorst beginnen. Wij zullen naar het jongensweeshuis gaan. Hooren de Klaagliederen van Jeremiah. Voel, de avond is zoo teeder. De zoele schemering. De avondwind van Jeruzalem speelt met den hemel en hij schudt er de speelsche koelten af. De wegen buiten de stad. Hoor, hoor: gisteren hebben de Romeinen de stad bestormd. Tweeduizend jaar geleden. Of gisteren. Maar nu is alles weer stil. Daar ginds bloeit Rome. En Napels. De zee van Napels. En de huizen overal dringend naar wind, naar de lucht, naar water. Vogels. Snel over Jeruzalem. Dan weg.

Het jongensweeshuis. Hun kerkje. Ach, van alles ontdaan. En de kleine Joodsche jongens op barre voeten. Zij rouwen. Zij zitten op den grond. Wij allen zitten op den grond. Wij treuren, zooals men treurt over den doode. Maar de schemering is toch de schemering van Jeruzalem. Nooit was de schemering zoo mild en verteederd.

Het Klaaglied. De voorzanger leest het. Zóó, almachtig-rouwend, doodzwaar, wordt het nu over de geheele wereld gelezen. En zoo al eeuwen. Eeuwen. De voorlezer is een jonge Chassiedische Jood. Een fijnggebouwd, geestrijk gezicht. Alles in de oogen. Groot, donker, diep. Het Klaaglied laat ons niet los, tot het laatste woord niet. De Joodsche weesjongens hooren het. Donker het kerkje. Op stoelen hier en daar een kaars. Als er nu een Trooster was, zou ik mijn hoofd nederleggen. En hij zou mijn oogen troosten. Ik ben zoo moe.

Wij komen buiten. O, de schemering. O, het maanlicht. En de avondwind aangevaren met verteederingen, zonder weet.

Zóó was de wind, zóó was de maan, avond van Ab, toen de Stad bedreigd stond in haar eindelijken strijd.

Vanavond wordt er gebeden bij den Klaagmuur. Heel den nacht wordt er gebeden. Ik wil gaan. Maar ik kan niet gaan. Ik mag niet gaan.

Ik heb lang wakker gelegen dien nacht. Het eerste maankwartier is voorbij. De halve maan helder. Schaterend helder. Trekt mijn raam voorbij. Gedachten verward. De dorst is zijn tocht begonnen. En een slaap vol wreede, verwarde droomen. Tot een schoonen morgendroom. Een jonge Romein in zijn strijdgewaad. Hij glimlacht. Weet gij, dat wij zóó dapper waren, dat onze vijanden uit bewondering naar ons overliepen?

V.

Maar de Dag. Vroeg en heet. Naar het Weeshuis, voor de ochtendgebeden, de treurzangen en nog eens het Klaaglied. Negen Ab. De smartendag. Maar hij zal een feestdag zijn, wanneer de Tempel weder hersteld is. Daarom wordt de Dag nu reeds als feestdag behandeld in één: wij zeggen niet het Smeekgebed. En wij wenschen elkander een spoedigen Feestdag toe.

Thuis. De dag zal heet en lang zijn tot den avond. Honger en wreede dorst. De ochtenduren stijgen. Het stadsleven gaat. De militaire muziek achter het huis. Jongens schreeuwen. Mannen. Willen lezen. En niet kunnen. Willen slapen en niet kunnen. Overal hitte, honger en dorst. Nee, niet uitgaan. Stommeling, niet

uitgaan. Roerloos zijn. Angstig zijn. Den dag laten heengaan. Niet bewegen.

De middaguren zijn gedaald. De schaduwen leggen zich al in de dalen. Ik ga naar de laatste gebeden: middag- en avondgebed. Naar de Duitsche Plaats, waar R. Chaim Sonnefeld in de gebeden zal voorgaan.

Ik ben vroeg. En ik kijk uit. Heel dicht bij bouwt de Omarmoskee, op de plaats, waar onze Tempel is verwoest. De Klaagmuur. Ik herken hem aan de steenblokken en aan de bundels zwaar gras tusschen de spleten. Het avondspel van licht en schaduw is begonnen. In de lucht. Over de lage bergen. Door de diepgelegen dalen. De Olijfberg dichtbij met zijn sierlijke gebouwen en torens.

Dan de gebeden. De stem van R. Chaim, als de stem van Jeremiah dreigend. Zijn gestalte, groot en geweldig in het licht van de kerklamp.

Maar dan de genade. Wij komen buiten. Slutzkin, Leizer Slutzkin, mijn beste Joodsche vriend, heeft een berg druiven laten halen. Een goede vrouw komt met water. Ik zweig als een leege hond. En met volle handen de druiven in het water. Heerlijk, handen in koel water. En de druiven eten. Een voor één. Dit te weten: eeuwen na den brand van Jeruzalem, staan wij hier. En wij eten druiven van het Joodsche Land. In iedere druif, die breekt tusschen tanden en lippen, te proeven Gods vertroosting.

Alle droefheid is geleden. Samen geschaard zeggen wij de zegenbede over de nieuwe maan. Groot te midden van de zijnen R. Chaïm Sonnefeld.

VI.

De drie weken zijn voorbij. En deze Sabbath was de Sabbath der vertroosting. Ik mag mij weer over-

geven aan den zoelen wind, aan de maan, aan de sterren. Het is alles weer goed en trouw. En deze Sabbath der vertroosting: in het jongensweeshuis is het mijn beurt, dat ik de Haftarah lees. Langzaam en voorzichtig, omdat ik nog aan de Jeruzalemsche uitspraak gewennen moet. En ieder woord, ieder troostwoord van den milden Jesajah zingt door onze zielen. Vijftig Joodsche jongens luisteren. Wij lezen Jesajah veertig: „Troost, troost, gij mijn Volk, zoo spreekt uw God.”

GROOTE VERZOENDAG

Jeruzalem, 17 October.

Nieuwjaarsdagen. De Bekeeringsdagen. Groote Verzoendag. Neen, ik ben niet bang te Jeruzalem. Het leven is hier fel. Zinnelijk. Altijd midden in de Arabieren. Met hun stout-stappende paarden. Hun weidsche gewaden. Getart. Maar het leven is hier ook vroom. Dicht bij God. Zouden wij dan de veiligheid wel nemen en het gevaar niet? Ik ben niet bang. God en ik zelf weten het alleen. En de genade is niet der menschen. Nu den Dag vrij houden van alle gedachten. Zeker wil ik gaarne met Adil Effendi naar Jericho rijden, of met Abdoel Salam naar Hebron. Maar laten we dat later regelen. Geen verlangens over den Dag heen.

II.

Den middag te voren ten gebede naar den Klaagmuur. Het is er vol. Honderden vol. Zóó, als toen wij vastten voor onze vermoorden in Polen. Een van de lezers heeft in een ander blad geschreven dat onze rijke bezoeken aan den Klaagmuur vrijwel waardeeloos zijn voor den opbouw van het Land. Een materialistische opmerking. Zeker kunnen wij in den tijd, dat wij bidden aan den Muur, niet ploegen, bouwen

en breken. Maar wij vinden er de kracht, die het ploegen, bouwen en breken hun geestelijke waarde geeft.

En van den Klaagmuur wit en stil naar huis. Het kleurleven der straten, straatjes, steegjes. Mag ik het zien vandaag? Het specerijenstraatje. Zal ik er wel ingaan? Alles wolkt. De twijfel. De strijd. Het lieve bezwijken. Het is er geurig en zoel. Specerijen. En paardenkleeden, hoofddoeken, broodzakken. Daarin is de geur getrokken als een fijne bloemenstof. Bedwelmend. Er gaan arme Fellachen. En rijke, weidsche Bedouïenen, die van de overzijde van den Jordaan komen. De Klaagmuur en het specerijenstraatje.

III.

Avondgebeden in het weeshuis. Ik moet wel eens even om ons glimlachen. O, niet zooals Berkovitz, het onrustige jongetje, dat lacht onder de gebeden. En daarvoor dan (recht is recht!) ook wordt gestraft. Mijn hart lacht. En niemand ziet het. Want de heer Goldsmit laat alle diensten doen, volmaakt als in de grootste gemeenten. Ach, in het huis der weezen is één-oog koning. Ik krijg diensten en beurten, waaraan ik te Amsterdam, ja, zelfs te Haarlem, niet denken zou. Dan glimlacht de Eeuwigheid in mijn onrustig hart en zegt: „O, dwaze Serenissimus”. Aan het einde van den avond worden de beurtzangen gelezen ter eere van Gods Eenheid. Ik lees de twee laatste. Men leest ze in Holland iederen Sabbath. Hier niet. En er is weder die wonderlijke sensatie, waarvoor ik geen andere woorden weet dan: „woorden beleven”. Maar die woorden suggereeren u toch

geheel andere intuïties. Hoe zult gij de granaatappels proeven, die ik vandaag aan het ontbijt heb gegeten? Ik bedoel de vier woorden — neen, ik bedoel die andere woorden. Wat doet de Oceaan, de landen scheiden of de landen verbinden! En de taal?

IV.

Het is natuurlijk de negende avond van de maand. Vraag mij niet, hoe de maan stond. En hoe het blauw van den hemel zonder wolken was. Maar naar huis gaande, beleef ik den regel uit Jesajah 42:22: „Als wolken vaag ik weg uwe zonden, en als wolkduister uw overtredingen. Keer tot mij weder, ik heb u vergeven.” Het gevoel van deze woorden is precies hetzelfde gevoel, waarmede ik de blauwzilveren maan zie vervaren door de hemelen. Het is ook het gevoel van zielsvrijheid en genade. Zonder deze eenheid is een gedicht geen poëzie. En dit is een geheel andere dan metaforische eenheid. De profeten-poëzie is heel wat meer dan: „Wolken zijn donker. Zonden zijn donker. Een wolkenlooze hemel. Een zondenloos geweten.” De Heilige Schriften kunnen overal worden bestudeerd. Maar zij kunnen alleen hier worden beleefd.

Ik ben niet bang. Er is vrede in dezen nacht. Niet de onschuldige vrede van een kind. Maar de stilte na de stormen. En als ik over eenige dagen door het felle land naar Jericho rijd, of naar Hebron? Dan zal er nog de heugenis van dezen vrede zijn, als een schaduw, waarin mijn ziel schuilen kan. En zoo, als toen ik een jongen was, denk ik: „Opletten hoe slapen gaan is. Hoe het zien van maan, sterren en hemel, verglijdt in droom van maan, sterren en

hemel." Maar wat is slapen gaan? Wakker worden? Leven en Dood. Wie geeft mij het Ding zonder zijn Schaduw? Dan zal ik gelukkig zijn. Nooit weer onrustig. Nooit meer verlangen naar Dood en Leven.

V.

In Holland vullen de gebeden, zonder breuk, den ganschen dag. Hier niet. Wij wachten tusschen ochtend- en middaggebeden. Ik lees het gedicht „Kroon der Heerlijkheid”. Nu in het Hebreeuwsch. Er zijn woorden en woordvormen in, die ik hier in het Land goed heb geleerd. Van sommigen herinner ik het mij heel goed. O, als onze taal niet zoo machteloos was, hoe zou ik u kunnen laten medeleven! Maar als ge hier komt, zult ge het alles ook beleven. En ook de koelte van de roode granaatappelpitten.

Het is heet. Maar ook heel anders dan in Holland. Hoe? Kom hier. Het Oude Land wacht zijne nieuwe Zonen. Met den middag beginnen de heete kwellingen. De visioenen: rozen, regen, fluitende vogels. Dorst. De gebeden gaan in één groote genade. Tegen de schemering spreken twee genooten uit den Priesterstam den zegen over ons uit. En wij wachten eene korte wijle voor wij het slotgebed beginnen, dat zich tot den avond uitstrekken zal. In den koel-schemerenden na-dag treed ik uit. Op het bovenbordes, waar de wind overheen waait. Gehuld in het dunne, wollen kleed der Gebeden. Het gezicht gaat ver over de bergen rondom Jeruzalem. De schaduwen legeren zich. Maar God bewaart de stad. Zwaluwen ruischen door de stille avondlijke lucht. Als ik eens een zwaluw was? En ik wensch mij alles te zijn: de wind, de zon, de wolken. Alleen mij zelve niet. O, onrust,

onrust. Maar Mohammed, de Arabier (familie van Challad, die hem altijd hoonend Mohammed Goldsmit noemt), Mohammed heeft licht aangestoken. Het laatste gebed. Dan zegt ieder zijn doodsgebeden. Omdat ieder onzer tot sterven bereid is. En ik denk: „Hoe licht valt het sterven te Jeruzalem. En hoe zwaar het leven.” Onrust. Onrust.

VI.

De jongens zijn in drieën verdeeld. De kleinen, die nog niet vasten. Al zouden zij ook wel willen. De middelsten, die een halven dag vasten. En de grooten, die een geheelen dag moeten vasten. Al zouden zij ook wel willen eten. Want de kleinen willen natuurlijk vasten en de grooten willen eten. Was het anders, dan zat ik nu te Amsterdam. En verlangde niet naar de Arabische paarden Jimmy en Gamies. Als alle gebeden gesproken zijn, hebben we natuurlijk wel honger. En wel dorst. Toch, in een aandachtige orde, spreken we nog de gebeden over de Maan. Dat zijn hier blijde gebeden. Men roept elkander toe: „Vrede zij met u. Met u zij vrede.” En het eindigt in een blij handgeklap. Ook het gebed: „Die Heilig van Onheilig scheidt” wordt rustig en aandachtig gezongen. Het lijkt zoo niets: nu nog rust en aandacht te houden onder de jongens. Maar welk een bewuste opvoeding tot orde en tucht is noodig geweest sinds zij als straatzwervers in het Huis kwamen. En heilig van onheilig leerden scheiden.

Nu geef ik mijn dorstigen mond te drinken. Water. En wijn. De wijn van het Land, waarin ik de zon proef en de drift van de gebroken druiven.

En ik ga niet naar huis. Dwalen den landweg

langs, over de wijde velden naar het kruisklooster, waar een molen groot en eenzaam bouwt. Het is de weg, dien ik des avonds zoo dikwijls wandel met mijn vriend Adil Effendi. Ik probeer te zien in een Arabisch karakter. En ik zie: duisternis en rozen. Nu is het land stil en geheimzinnig in het licht van de tiendaagsche maan. De wind. En ik alleen. Neen, ik ben niet bang. Dit was altijd voor ons volk een blijde avond. De Hoogepriester ontving zijne vrienden. De jongens en de meisjes hielden buiten gastmalen. Vele verlovingsen kwamen dien avond tot stand.

En naar de post. Kranten uit Amsterdam. Hoe ver en vreemd: den avond van den Grooten Verzoendag te Jeruzalem. En een briefkaart. Getikt en niet geteekend. Maar ik zie toch, dat zij afkomstig is van eene lezeres, die mij eens een heel mooien brief over signfica zond. Ik moet (zonder onderteekening) een spreuk negen dagen aan een bekende zenden. Dan zal ik op den negenden dag een geluk hebben. Doe ik het niet, dan geen geluk. En ziet, ik heb het niet gedaan. Nu wacht ik maar gelaten het ongeluk af. Gisteren was het er bijna, toen het paard Jimmy ongeduldig werd. Is er vroeger in het „Handelsblad” al niet eens tegen deze kaarten geprotesteerd?

VII.

En, vraagt ge mij misschien, zijn al uw dagen van Nieuwjaar tot na den Grooten Verzoendag dan heilige dagen geweest? O, vrienden, natuurlijk zijn in dit Land ook de verleidingen. Er is het zoete specerijenstraatje op den weg naar den Klaagmuur. Er is het stoute schoone paard Jimmy. Er is het jongetje Machmoed, dat des stillen avonds zijn

pootjes onder zijn lijfje vouwt en dan gaat fluiten, dat ge waarlijk niet meer weet van ochtend- en avondgebed. Maar ook de verleidingen zijn van God. En langs de wegen der zonden voert Hij ons even veilig, als langs de wegen der vroomheid. En wat is de Zonde? Mijn rusteloze vrager, vraag alles, maar dat niet. Ik heb een granaatappel leeggebroken. En ik wilde, dat ik met u, o felle vrager, de roode pitjes deelen kon. En dat gij dit beseffen zoudt: dat het toch alles één is. Leven en Dood. Jeruzalem, Amsterdam.

INHOUD

	blz.
Woord vooraf	7
Het Beste Geld (1919)	9
Wandelingen in en om Jeruzalem I (1919)	11
Wandelingen in en om Jeruzalem II (1919)	19
Baksjisj (1919)	27
Een wandeling buiten Jeruzalem (1919)	29
Wij rijden uit (1920)	42
Het Land van Samuël (1920)	55
Het Gevaar (1919)	68
Een Sabbath in Jeruzalem (1919)	70
Drie weken in Jeruzalem (1919)	77
Grote Verzoendag (1919)	84